

მანისი, № V, 1902 წელი.

მღვწეობა

წელიწადი გეოგ.

თბილისი

სტამბა ვახეთ „ტფილისის ფურცლისა“ და ექვ. ივ. ხელაძისა, ლავრ. მფლ.

1902

შინაარსი № 5:

	გვ. რ.
1. პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობა, ბ. კ. — ისა.	279.
2. საქართველოს ისტორია სომხურ ქრონიკებში, ა. კვერკველაძისა	290.
3. შერეთის აღწერა, ინგილო ჯანაშვილისა	302.
4. ანტონი I, კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი, თხზ. თ. ჟორდანიასი, თარგმანი კ. ანთაძისა	312.
5. ქართველთ მოქცევა, ლ — ისა	330.
6. ს. ვალის სახელწოდებაზე, ბაგრატ ბეთანელისა.	334.
7. საქართველოს სახალხო ისტორია, დამატება	58.

წარსული წლის „მოგზაურის“ ეგულა ნომრები, კარგის
უღით და წარწერათ დარს გაგზავნით სამი მანეთი.

მაისი, № 5, 1902 წელი

მ მ გ ზ ა უ რ ი

ისტორიულ-არქეოლოგიური და გეო-
გრაფიკულ-ეთნოგრაფიული სურათებიანი
ურნალი, გამოვა ყოველისთვის ჰარველ რიცხვებში.

ფასა უუჩნადისა გავსავნათ:

წლით—ხუთი მანეთი, ნახევარ წლით—სამი მანეთი.

ფული და წერილები უნდა გამოიგზავნოს: *Въ Тифлисѣ, въ Редакцію „МОГЗАУРИ“.*

თბილისში ხელის მოწერა მიიღება წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების მალაზიაში შიო ქუჩუკაშვილთან, ძმათა იმედაშვილების წიგნის მალაზია, „ნდობის“ წიგნის მალაზიაში (ქვაშვეთის გიორგის ქუჩაზე), დავით გაბრუაშვილთან „პურ-ღვინოს“ გვერდზე და თვითონ რედაქტორთან (მამა დავითის მეიდანზე, სახლი № 20).

ხელის მომწერთა საუბრადღებოდ:

„მოგზაურის“ ყოველ ხელის-მომწერს აქვს უფლება დაეკლდეს ამ უურნალში უფასოდ ყოველ-გვარი განცხადება, ანა უმეტეს სასეკარის გვერდისა.

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, № 28.

1902

6976

Дозволено цензурою. Тифлиси, 4-го Априля, 1902 года.

პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობა.

(ბიუხერი)

მოგზაურები ათას გვარ საგნებს აგვიწერენ ხოლმე თავიანთ თხზულებებში; ფლორა თუ გინდა ფაუნა, ყველაფერი ხელის გულსავეთ აქვთ დავლილი. გვიამბობენ სხვა-და-სხვა სარწმუნოებრივ წარმოდგენებს, ზღაპრებს, თქმულებებს; გვისტრათებენ ველურების ოჯახურ განწყობილებას და სხ. უმრავლესობა მაინც არაფითარ ყურადღებას არ აქცევს იმას, თუ ველურები რა გვარად იკმაყოფილებენ სხვა-და-სხვა მოთხოვნილებათ; უყურადღებოდ სტოვებენ აგრეთვე მათ მეურნეობის ორგანიზაციას და მატერიალურ ცხოვრებას. მათ მოაქვთ თან სანიმუშოდ სამზარეულოს მოწყობილობა, სხვა-და-სხვა იარაღები, მორთულობის და მოკაზმულობის საგნები, რომლითაც ივსება ეტნოგრაფიული მუზეუმები. მუზეუმის მნახველთა უმრავლესობა უაზრო და უმნიშვნელო ცნობის მოყვარეობით სინჯავს საგნებს და არაფითარ სერიოზულ მნიშვნელობას მათ არ აწერს. ამისთვის მე საჭიროთ ვსცანი და მოვიწოდებ ერთად თავის მოყრა ყველა იმ ფრთხილ მკვირვ მასალის, რაიც შეეხება პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობას. ამ გვარი შრომა არ არის მაინც და მაინც ადვილი, მით უფრო, რომ ჩვენ უნდა გამოგვეკვლია იმ ხალხთა მეურნეობა, რომლებსაც ევროპის ზეგავლენა ჯერ არ განეცადათ. მაგრამ მაინც შედეგი ამ გვარი შრომისა არც ისე ღარიბია, როგორც მოველოდი. მას შემდეგ, რაც ხალხის განვითარების შესახებ

მეცნიერებაში დამყარდნენ ძირითადი საფუძვლები, — ველურების შესწავლის საქმემ დიდი ნაბიჯი გადადგა წინ; აღმოჩენილ იქმნა მრავალი მსგავსი ხასიათი და ნიშნები სხვა-და-სხვა დაბალ საფეხურზე მდგარ რასათა შორის. გამოიკვლიეს და განითვალისწინეს აგრეთვე ის ხალხებიც, რომლებიც თუმცა მსოფლიო ურთი-ერთობათა გავლენის ქვეშ იმყოფებიან, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც არ დაუქარგავთ თავის პირველ-ყოფილი ნიშნები.

საქმლის მოთხოვნების დაკმაყოფილების სურვილი იწვევს მეურნეობის განვითარებას. პირველად ადამიანი მცენარეულობით იკვებება. ყოველგან, სადაც კი ადვილია ხილისა და სხვა-და-სხვა მცენარეების ნაყოფის შოვნა, — ის ამაებით იოლად მიდის. საჭიროების დროს პატარ-პატარა ცხოველებსაც კი მიიშველიებდა ხოლმე პირველ-ყოფილი ადამიანი, რომლებსაც უწვავ-უხარშავად ჩაატკბარუნებდა; მაგ., ლოკოკინებს, მწერებს, მატლებს, კალიებს, ჭიანჭველებს და სხვ. როგორც ცხოველი, ის მუდამ საზრდოს ძებნაში იყო, და რასაც კი პოულობდა, იმ წამშივე სჭამდა, ნთქავდა, მომავალზე და ხვალინდელზე ფიქრი და ზრუნვა მისთვის არ დაწერილა.

რომ მივუბრუნდეთ ხალხის განვითარების შემდეგ საფეხურებს და რომ ამავე დროს ვიხელმძღვანელოთ რამდენიმე მოსაზრებით, — იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ პირველ-ყოფილ ადამიანისთვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა შეენიშნა მიწაში საქმელისთვის გამოსადეგი ძირები, და ისიც, რომ კაკლიდან იზრდება დიდი უხარ-მაზარი ხე. ამ გვარი დაკვირვება გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე ცხოველების მოშინაურობა და შეილდ-ისრის გამოგონება, რაიც ნაღობის დროს აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს. ტეხნიკური სიმარდის მხრით მონადირე და მწყემსი სახლში დღესაც მალლა ღვას მიწად-მომქმედ ხალხზე. უკანასკნელ დროს იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ მონადირე ხალხი ეს იგივე გადა-

ველურებული მიწის მუშა ხალხია. არ არსებობს არც ერთი მონადირე, არც ერთი მწყემსი ხალხი, გარდა ჩრდილოეთის ძლიერ განაპირა ადგილებისა, რომლის საზრდოს ცოტად თუ ბევრად მცენარეულობა არ შეადგენდეს. ამას გარდა ბევრს მათგანს კავშირი აქვს დაჭერილი ასე თუ ისე უფრო განვითარებულ მეზობელთან და თავის ეკონომიური დამოუკიდებლობა დაკარგული აქვს. ეს კი არასოდეს არ უნდა დავივიწყოთ, თუ გვინდა საზოგადო დასკვნებს მივალწიოთ. მონადირე, მეთევზე და მწყემს ხალხთა ტიპიურ ნიმუშებს ჩვენ ვხვდებით განსაკუთრებულ გეოგრაფიულ და კლიმატიურ პირობებში. მაგ., მონადირე და მეთევზე ხალხი სახლობს ჩრდილოეთის სულ განაპირა ადგილებზე; მწყემსი ხალხი კი აზიის უდაბურ მიდამოებში. ჩვენს დღევანდელ საგანს იმ ხალხთა მეურნეობის შესწავლა შეადგენს, რომლებიც სახლობენ ამერიკასა, აფრიკასა, ავსტრალიასა, მელანეზიასა და პოლინეზიაში. ეს ჯერ კიდევ დაუთვალეობელი და გამოუკვლეველი ადგილებია, რომლების ბუნებრივ განსხვავებას წარმოუშვია განსაკუთრებული თვისებები პირველ-ყოფილ ადამიანის მატერიალურ ცხოვრებაში. მაგრამ განსხვავება აქ სხვა-და სხვა შთამომავლობათა შორის იმდენი მაინც არაა, როგორც, მაგ., ესკიმოსსა და პოლინეზიელს შორის. ყოველ შემთხვევაში, მიუხედავად რასიული განსხვავებისა, ამ ხალხთა ცხოვრების პირობებში მაინც საკმაო საერთოა, რაზედაც შეიძლება ჩვენი ყურადღება შევაჩეროთ. მასთან ეს ერთად-ერთი უუძველესი ადგილია კაცობრიობის დასახლებისა, სადაც მიუხედავად სიმდიდრე-სიღარიბისა, ან და, შეიძლება, თვითონ ტროპიკული ბუნების სიმდიდრის წყალობით, კაცობრიობა სულ ნელა-ნელა ვითარდება და, ვიდრე სხვაგან, განვითარების ყველა საფეხურებზე პირველ-ყოფილ ადამიანის თავის რჩენის ერთად-ერთ წყაროთაგანს მცენარეულობა შეადგენს. სხვას რომ ყველაფერს თავი დაეანებოთ, პირველად მისთვის ხორცეულობა ძნელი საშოვარია. ამას ოღონა-

ვალაც არ ეწინააღმდეგება ის გარემოება, რომ ბევრ ველურ ხალხს ისეთი მაღა აღძვრის ხორცის ჩაკოკლოზინებისა, რომ არც ადამიანის ხორცსაც დაგიდევს, თუ კი მოახელა. უსათუოთ ეს მით აიხსნება, რომ ადამიანის ორგანიზმის ნორმალურ მსვლელობისთვის მარილის განსაზღვრული რაოდენობაა საჭირო, რომლის შევსებაც მცენარეულობას არ შეუძლია. ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილება მხოლოდ ხორცის შემწეობით ხდება. მარილის ასეთი ხარბობა ემჩნევათ აგრეთვე იმ ჩვენ შინაურ ცხოველებსაც, რომლებიც მხოლოდ მარტო მცენარეულობით იკვებებიან. საქმლის მოთხოვნილება ეს ერთად-ერთი ნამდვილი მოთხოვნილებაა, რომელიც აიძულებს პირველ-ყოფილ ადამიანს იმოქმედოს, გაინძრეს, ხეს ეცეს, მიწას ეცეს და შიმშილი მოიკლას. კულტურულად ჩამორჩენილ ხალხში საზრდოსთვის ზრუნვა იმაში მდგომარეობს, რომ მამაკაცები შვილდ-ისრით ნადირობენ, ხოლო დედა-კაცები კი ხილეულობას აგროვებენ, ან და თავ-წამახული ჯოხით მიწაში სხვა-და-სხვა ქიებს და მატლებს დაეძებენ.

ამ გვარად, საქმლის მოპოვების პრიმიტიულ საშუალებებშივე ხდება სქესთა შორის შრომის განაწილება. ცოლი მინდორ-ველზე აგროვებს მცენარეულობას, ქმარი - ტყელრეში სხვა-და-სხვა ცხოველს სიცოცხლეს უსპობს. ნანადირევი და ნაპოვნი იმ წამშივე ინთქება, და არავინ, სანამ ის მშიერია, არ ფიქრობს სხვაზე. ამან გამოიწვია კვებაში სქესთა შორის განსხვავება, რამაც, შესაძლებელია, ხელი შეუწყო კაცისა და ქალის ფიზიკურ განვითარების დიფერენციაციას.

შრომის განაწილება სამ პრიმიტიულ ჯგუფთა შორის, რომლების ცხოვრების ვითარებას აქ ვრცლად არ შევხებით, კულტურის უმაღლეს საფეხურებზე თან-და-თან განვითარება და წინ სვლა ეტყობა. ეს განვითარება ბოლო-უმაღლეს ხარისხამდე აღწევს, ასე რომ კაცის და ქალის განსაკუთრე-

ბული მოქმედების სარბიელი ჰბადავს მეორე ხარისხოვან სქესებრივ თვისებებს, რომლებიც საჭიროა მხედველობაში ვიქონიოთ, თუ გვინდა გავიგოთ პირველ-ყოფილ ხალხის მეურნეობის სისტემა. მთელი სისტემა „სიკეთის“ წარმოებისა განისაზღვრება მხოლოდ ამ სქესებრივი თვისებებით. თუ ამ წარმოებას მივაქცევთ ყურადღებას, დავინახავთ, რომ დღევანდელ ველურების დიდი უმრავლესობა, რომლებიც კი შესწავლილია ევროპიელ მოგზაურთა-მიერ, მხოლოდ მიწად-მოქმედებით ირჩენს თავს. ამ გვარ ველურთა რიცხვს ეკუთვნიან მცირე გამოკლებით, აფრიკის ყველა ნეგრები, მალაიელები, პოლინეზიელები და მელანეზიელები, და აგრეთვე ამერიკის პირველ-ყოფილი მცხოვრებლები, ჩრდილოეთის და სამხრეთის მკვიდრთა გამოკლებით.

ყალბი აზრია, ვითომც ჩრდილო-ამერიკის ინდოელები მარტო მონადირე ხალხს შეადგენდეს. მდინარე მისისიპის და წმ. ლავრენტის მდინარის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ინდიელები მცენარეულობის მოშენებას მისდევდნენ ევროპიელების მისვლამდის. სხვა რომ არა იყოს რა, ზოგიერთ კუთხეებში ბრინჯის მოყვანა და Manganita-ს ნაყოფიდან ფქვილის დამზადება მაინც კი იცოდნენ. თანამედროვე ველურების მიწად-მოქმედებას განსაკუთრებული თავისებური ხასიათი აზის. პირველ ყოვლისა, მათ ჩვენებური სახნისის და გუთნის არაფერი არ გაეგებათ, რომელიც აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს მიწად-მოქმედებაში. აგრეთვე მათ არა აქვთ სხვა ამ შემთხვევაში საჭირო იარაღები და არც შინაური პირუტყვი ჰყავთ. თუმცა აქა-იქ შეხვდებით მიწის მონაკელებას, მაგრამ ძლიერ იშვიათად. რაკი მიწა გამოიფიტა და მეტი მცენარის კვება აღარ შეუძლია, მას სტოვებენ და სხვა მიწაზე გადადიან, რასაც ხელს უწყობს მიწის სათემო მფლობელობა. მიწას მხოლოდ მარტო დედაკაცები ამუშავებენ, მამაკაცები მარტო ტყის გაკაფვის და გაწმენდის დროს ეხმარებიან.

ასეთს მიწად-მოქმედებას დაარქვეს „თოხური“, რადგანც მიწას უმთავრესად თოხით ამუშავებენ. მოსაშენებლად ისეთს მცენარეებს ირჩევენ, რომლებიც ძირს იკეთებენ: კასაუ, ტარო, ბატატი, მიწის ვაშლი, ბანანი, ხაპი, გოგრა. თესვენ აგრეთვე ბრინჯს, ღუროს, სიმინდს (მაისი). ბრინჯის სამშობლოდ უთუოდ ჩინეთის სამხრეთი ნაწილი უნდა ჩაითვალოს, ღუროსი—აფრიკა და სიმინდისა—ამერიკა. ტროპიკულ ხეილებსაც ამ გვარად აშენებენ: სარგოს, ფინიკს, ქოქუსს და სხ. რა თქმა უნდა, სადაც მიწას ამ გვარი საცოდავი იარაღებით ამუშავებენ, იქ დიდი ადგილის მოვლა ძნელია და შეუძლებელიც. ამისთვის მიწებს პატარ-პატარა ნაჭრებად ჰყოფენ და ისე უვლიან. მინდვრები კვალებით ისერება, რომლებსაც დიდის ხელოვნებით აკეთებენ. მთელი მიწა შემოღობილია. რომ დაიფარონ სხვა-და-სხვა ცხოველებისა და ფრინველებისგან თავიანთი ბაღები. მალაიელები დასანახ ადგილზე საფრთხობელას სდგამენ. აფრიკაში დათესილ მინდვრების განაპირას პატარა ქუხულებს აშენებენ, რომლებშიაც პატარა ქალები სხვა-და-სხვა მტრების მოსვლას უყარაულებენ (უთვალთვალებენ). ველურები მისდევენ ერთნაირ თან-და-თანობას ხეილების მოვლაში. კონგოს ნაპირებზე, მაგ., ჯერ ცერცვს სთესენ, მერე იმავე ადგილზე ფეტვს. ახალ ჰომერანიაში პირველად მოჰყავთ დიოსკირი, შემდეგ იმავე ადგილზე—ტარო, ბოლოს ბანანი, შაქრის ლერწამი და სხ.

მოგზაურები მეტად განცვიფრებულან, როცა უტეხი ტყის მახლობლად ხელოვნურად დამუშავებული მინდვრები უნახავთ. უფრო მჭიდროდ დასახლებულ აფრიკის მიდამოებში ასეთი გაშენებული მინდვრები რამდენიმე ვერსის მანძილზეა გაქიმული. ნეგრის ქალების შრომის-მოყვარეობა მით უფრო გასაოცარია, რამდენადაც მათ აუტანელ პირობებში უხდებათ მოქმედობა. იგინი არაფრით არ არიან უზრუნველყოფილნი. მუდმივი ლაშქრობა და მტაცებლობა, არ ცოდნა—დათესილს აიღებს თუ ვერა, დღეს გაანადგურებენ თუ ხვალ,

—აი როგორია ეს პირობები. ლივინგსტონმა გასაოცარი ცოცხალი სურათებით აგვიწერა, თუ რა განმანადგურებელი თვისება აქვს მონებზე ნადირობას. „ადამიანები დახოცილები ყრია მიწაზე, საცხოვრებელ-საბადებელი მინგრეულ-მონგრეული, მინდორში პური შემოსულა, მაგრამ მომკელი არავინაა.“ საზოგადოთ რომ ვსთქვათ, ამ ხალხას ცხოვრება მართო მიწაზე არ არის დამოკიდებული. ძვირად მოხდება ხოლმე, რომ ერთ და იმავე მიწაზე რამდენიმე მამობას გაეძლოს. მათი საცხოვრებელი ბინა ხის ტოტებიდან და ბალახ-ბულახებიდანაა მოფოხვილი (აშენებული). მთელი მათი ქონება ერთ წუთში შეიძლება ზურგით გადიტანო სხვა ადგილს. სულ მოკლე ხანში, რამდენიმე დღის განმავლობაში, ახალ ადგილზე ახალ სოფელს, ახალ ცხოვრებას აჩაღებენ, რომელიც ძველიდან იმით განსხვავდება, რომ მასში ჯერ შინაურ მწერებს არ დაუბუნდია.

როცა უყურებ თოხით მიწის დამუშავებას, ასე გგონია, ფითქოს მხოლოთ ამ შემთხვევისთვის არის გაჩენილი თოხიო, ის არ თხოულობს არავითარ ძირითად კაპიტალს. დაზოგვა და შენახვა ქირნახულისა ველურებს არ უნდათ, რადგანაც ჰაფა ხელს უწყობს რამდენჯერმე განმეორდეს წელიწადში ერთი და იგივე მოსავალი. იმ ქვეყნებში, სადაც პური მოჰყავთ, აშენებენ ბელღებს, ნალიებს (სასიმინდე) და მათში ხორბლეულობას ინახვენ, ან და პურს დიდრონ თიხის ქურქლებში აგროვებენ. ეს შენახული და დაზოგვილი პური მოუვლევლობის გამო ადრე ფუჭდება. ამ მოვლენით ლივინგსტონი ხსნის იმ ფაქტს, რომ ნეგრები კარგ მოსავლიან წელს ლულს ხდიან ბლომად.

თოხით მიწის დამუშავება ეს ერთად ერთი და ყველაზე მეტად გავრცელებული სისტემაა მეურნეობანი. ის ხმარებაშია მთელ შუაგულ აფრიკაში, ინდოეთ-ჩინეთში და ოსტ-

ინდოეთის არხიპელაგზე *) პირველად თოხს დედაკაცები ხმარობდნენ. თოხი ერთი კულტურულ ფაქტორთაგანია განვითარებისა.

დედაკაცი იმ თავითვე ეძებდა თავის გარშემო მცენარეულობას; ჰკრეფდა ხილს ხეზე, აგროვებდა გემრიელ მიწის ვაშლებს. ის ამ გვარ შრომაში დახელოვნდა, რამაც ხელი შეუწყო მიწად-მოქმედების შემოღებას. ამ გზით ქალმა ტექნიკური გამოცდილება შეიძინა, რომელსაც კაცი მოკლებული იყო. მისი (ქალის) შრომა ერთადერთ უმთავრეს წყაროდ იქცა ცხოვრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა და დაედო საფუძვლად ოჯახურ განწყობილებას, სადაც მამაკაცის მოვალეობას მტრისა და ნადირისგან დაცვა და ხორცეულობის შოვნა შეადგენს. და იქ კი, სადაც ნადირი ნაკლებია, ან სულ არაა, მამაკაცები მიწად-მოქმედებაში იღებენ მონაწილეობას, მაგ., მალაიელები.

ახლა მკვებრუნდეთ თავის რჩენის მეორე წყაროს, — ნადირობას და თევზაობას, შეილდ-ისრით, ან და ლახვარით, შეიძლება დაკოდო, დასჭრა ნადირი, მაგრამ მისი სრულიად მოკვლა კი არ შეიძლება. დაკოდილს (დაჭრილს) ნადირს ველურმა კვალ-და-კვალ უნდა სდიოს, ვიდრე ის სისხლიდან სრულიად არ დაიცილება და სისუსტისაგან არ წაიქცევა. ამ გვარი ნადირობა, რა თქმა უნდა, მეტად სახიფათოა და საშიშარი. ამისთვის მოიგონეს სხვა-და-სხვა ოინები მხეცების დასაჭერად, როგორც, მაგ., ღრმა თხრილებია, ჩაჩხილი ხეები და სხ. ან და ნადირის მოკვლაში მთელი თემი, მთელი სოფელი ღებულობს მონაწილეობას. ამის მიხედვით განვითარდა ნანადირევს და სანადირო ადგილის სათემოდ საკუ-

*) დიდათ ჰატივეცემულ ბიუხერს ჩვენებური (შეტადრე გურიის) მიწის დამუშავება რომ ენახა, დიდ განსხვავებას ვერ ნახვიდა აფრიკის ნეკრსა და ჩვენებურ მიწის მუშა კაცში, თუმცა ჩვენ ევროპიელებათ ვითვლებით და ნეკრები კი ველურებად. რედ.

თრება; დააწესეს კანონები ნანადირევის გაყოფაში იმ პირთა შორის, ვინც მონაწილეობას ღებულობდნენ ნადირობის დროს. მაგრამ ამას აქ არ შეეცხებით. ჩვენთვის უმთავრესად ის არის საჭირო, რომ თავის რჩენის ამ გვარმა საშუალებამ წარმოშობა ერთ გვარი შრომის პრინციპი, — გარემოება, რომელშიაც ხდება პრიმიტიულ და პოლიტიკურ თემების ჩასახვა და გამოჩეკა.

იგივე ითქმის თევზაობის შესახებაც, როცა მასში რამდენიმე პირი ღებულობს მონაწილეობას. ერთი საერთო ბადე აქვთ და საერთო ნავი; მხოლოდ შეერთებული ძალია საჭირო, რომ ეს სათევზაო იარაღესი ადამიანმა გამოიყენოს. ახალ-ზელანდიელები, მაგ., ათას წყრთიან ბადეს ქსოვენ, რომლის გაშლას 50—60 კაცი უნდება. ანკესსა და ბადეს გარდა ველურებს მრავალი სხვა სათევზაო იარაღები აქვთ: ქვილტი, ლახვარი და სხ. ყველაფერი ეს, რაც თევზაობის შესახებ ითქვა, იმის მომასწავებელია, რომ ეს ხელობა ველურებში უფრო რეგულიარულადაა დაყენებული, უკეთესად მოწყობილია, ვიდრე ნადირობა. წყნარის ოკეანის ზოგიერთ კუნძულის მცხოვრებლები მთელი კვირაობით ემზადებიან სათევზაოდ, და თევზაობის დროს წინამძღოლები, ომშიაც მეთაურებათ ითვლებიან. მდინარეებში თევზაობა ძლიერ გავრცელებულია სამხრეთ აფრიკის ძველ მცხოვრებთა შორის. აქ ისეთი შთამომავლობა არსებობს, რომელსაც მოტანტალე მეთევზე ხალხს უწოდებენ. ეს ხალხი როცა მოათავებს ერთ მდინარეში თევზაობას, მეორე და მესამე მდინარეზე გადადის. თევზაობაში ყოველთვის და ყოველგან მამაკაცები ღებულობენ მონაწილეობას; მხოლოდ მარტო პოლინეზიის ზოგიერთ მიდამოებში ქალებიც მხარში უდგანან კაცებს თევზაობის დროს.

ტროპიკულ ქვეყნებში, რადგან ზორციელობა ადრე და მალე ყროლდება, ნადირობას და თევზაობას დროებითი მნიშვნელობა აქვს. ზორცი და თევზი მცენარეულობის დამა-

ტებაა, სხვა არაფერი. მაგრამ ველურებმა ძველი დროიდან შეიგნეს თევზის და ხორცის წაქცნობა (გახმობა) და დამზადება. ამ გვარ საშუალებას მისდევენ აგრეთვე პოლინეზიელები, მალაიელები, ამერიკის ველურები, ნეგრები და ავსტრალიელები. ამ გვარად შენახული ხორცი და თევზი მარტო წინამძღოლების და უფროსების ლუკმას შეადგენს, და ქალებს აკრძალულიც კი აქვთ წამქცნარის ხორცის და თევზის ჭამა.

ამის მიხედვით, ველური ადრე უნდა მიჩვეოდა ცხოველის მოშენება-მოშინაურებას, რომ მუდამ მზად ჰქონოდა ხორცეულობა. ტროპიკის მცხოვრებლები ნაკლებად მისდევენ პირუტყვის მოშენებას. ყოველგან გავრცელებულია ქათამი. მასთან აფრიკაში ჩვენ ვხვდებით თხას, მალაიელებსა და პოლინეზიელთ შორის — ღორს, ამერიკაში — ინდოურს, იხვს, ზღვის ღორებს. ხარი შეგხვდებათ მარტო მალაიელებში და აფრიკის ზოგიერთ მიყრუებულ ადგილებში. ამ ხალხთა უმრავლესობა არ სარგებლობს შინაური საქონლით, როგორც სამუშაო ძალით. ზოგიერთები არც კი წველიან შინაურ პირუტყვს. აღმოსავლეთ აფრიკის მცხოვრებლები თუმცა მისდევენ პირუტყვის მოშენებას, მაგრამ არასოდეს საკლავად არ ხმარობენ მათ. ეკვატორიალურ აფრიკაში ხარს ალაგ-ალაგ ამუშავებენ. მაგრამ ნეგრები იჭერენ პირუტყვს, როგორც „სიმდიდრის და ფანტასტიკურ სათაყვანებელ საგნის გამოძხატველს“.

თანამედროვე ველურებში პირუტყვის მოშენებას, უმთავრესად, ამ გვარი ხასიათი აქვს. ინდოეთის სოფელი შუაგულ ბრაზილიაში ერთ დიდ სამხეცეს წარმოადგენს. ქოხში და მის გარშემო თუთიყუშები, ტაპირი და მაიმუნები, არწივი და ხვლიკები, — აი, ერთი სიტყვით, მთელი ფაუნა ამ მატერიკისა. ინდოელებმა ფრინველების ღებვაც კი იციან. იგინი არც ერთ ცხოველს ხორცის, ან სხვა რაიმე საოჯახო მიზნისთვის არ იჭერენ; წარმოიდგინეთ ქათმის კვერცხსაც არ

ხმარობენ საჭმელად, თუმცა მათი ქათმები კვერცხს ბლომად სდებენ. ინდოელისთვის ცხოველი ადამიანის მსგავს არსებას წარმოადგენს, რომელიც ართობს, აქცევს მას. ოკეანიის მცხოვრებლებში ღორიც ამ გვარ პატივდებაშია. მას მთელი ოჯახი ულოლიებს, ეფერება, ესაყვარლება; გოჭებს ქალები ხშირად თავის ძუძუს აძლევენ. ღორის ხორცს სჭამენ მხოლოდ მარტო დღესასწაულების დროს, და მაშინაც უმადლესი და უფროსი პირები. ველურებს შორის ერთადერთი გავრცელებული ცხოველი ძაღლია. მას იჭერენ უფრო მორთულობის და სილამაზისთვის, ვიდრე ნადირობისთვის, ზოგი ხალხი ძაღლის ხორცს სჭამს, მაგრამ ასეთი ხალხი არც ადამიანის ხორცზე იტყვის უარს. ეს ხალხი კაცის-ჭამია ხალხია.

როგორც დავინახეთ, პირუტყვის მოშენებას იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რომ მაზე დაფუძნებული იყოს ველურის თავის რჩენა. მას ველურის ცხოვრებაში პირდაპირი ხმარების მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ამ ხალხის მოთხოვნა მარტო კვებით არ განისაზღვრება. თვით უმდაბლეს კულტურულ საფეხურზე მდგარი ხალხი იღებავს თავის სხეულს, აკეთებს შვილდ-ისარს, ხოლო უფრო მეტი კულტურის ხალხი იშენებს მაგარ სადგომებს, რთავს და ქსოვს სხვა-დასხვა მატერიებს, ამზადებს საჭმელს, სწვავს დიდრონ თიხის ჭურჭლებს, ყველა აკეთებს ცეცხლზე საჭმელს და თითქმის ყველა დასათრობ სასმელებს ხდის. ყველა ამავებისთვის საჭიროა შრომა, პროცესი „ნაფთიერების გადსხვაფერების, გაჭაქმნის და გაკეთილშობილების“, და რასაც ჩვენ არსებითად რეწველობას და ხელობას ვუწოდებთ.

რა გვარია თანამედროე ველურის შრომა? ამ კითხვის გამოსარკვევად ჩვენ უნდა გავარჩიოთ მრეწველობის ტექნიკური და ეკონომიური მხარე. მაგრამ ამაზე შემდეგ იყოს.

საქართველოს ისტორია სომხურ

ქრონიკებში.*)

ყარჩაი-ხანას მოკვლა (გვ. 20).

წარსულ დროის ამბებზე ჩვენ არ კი უნდა ვსდუმდეთ, არამედ ვალდებული ვართ მოვსთქვათ ისე, როგორც ამას ზეპირ გარდმოცემა გვიხატავს. მეისტორიე არაქელა მოგვითხრობს, რომ ქართველთ მოურავი (დიდი მოურავი) სპარსეთს მისულა და იქიდან შაჰ-აბასი წამოუყვანია საქართველოში; და ამას მოჰყვა ის, რომ მთელი ქართლი და კახეთი აოხრებულ იქმნა და განადგურდა. თეიმურაზი, მეფე კახეთისა, ივერიის შუაგულს(?) გაიქცა; ლუარსაბი-კი, ქართლის მეფე, დაიჭირეს და სპარსეთს წაიყვანეს. შაჰ-აბასმა დიდი ცხენოსანი ჯარი დასტოვა საქართველოში ყარჩაი-ხანის უფროსობით, რომელსაც დიდი მოურავიც მიაბარა, და საქართველოდამ რო მიდიოდა, ასე უბრძანა ამ ჯარის მთავარსარდალს: „როგორც-კი მთელი საქართველო დაიმორჩილო, ეს მოურავი თბილისკ მიიყვანე და მეფედ გამოაცხადე“. დაბრუნდა შაჰ-აბასი სპარსეთს და ყარჩაი-ხანიც შეუდგა სხვა-დასხვა საშუალებათა გამონახვას საქართველოს დასამორჩილებლად. მაგრამ შაჰ-აბასს გული ხომ მხოლოდ ბოროტ-განზრახულებით უცემდა; ამიტომ საქართველოს და-

*) Collection d'historiens arméniens.—t. II; Mémoires historiques-par diacre Zakaria. სომხურიდან თარგმნილი ბრესსეს-მიერ.

მორჩილებით ის ვერ დასჯერდებოდა და უნდოდა ქრისტიანობაც ძირიანად აღმოეცხვრა. ფიქრმა დაუტრიალა თავში: მოურავი ცოცხალი რომ გავუშვა და მეფეთაც რომ გავხადო საქართველოში, ამით ხომ მეტს მტერს გავიჩენო,— და გარდასწყვიტა მოურავისთვის ბოლო მოეღო; ამიტომ ყარჩყაი-ხანს მისწერა ბრძანება ამის შესასრულებლად: „გიბრძანებ შაჰ-აბაი ყარჩყაი-ხანს, როგორც-კი საქართველო მთლად დაიმორჩილო, დაუყოვნებლივ მოურავიც თავიდან ამაცილო რა საშუალებითაც გინდა, რათა მტრობა და შუღლი არ გაგვიწიოს“-ო. დაწერილი და დაბეჭდილი წერილი შიკრიკს მისცა, რომელსაც უბრძანა წერილი პირადათ ყარჩყაი-ხანისთვის მიეცა და სხვისთვის ხელში არ ჩაეგდო. მაგრამ, როგორც სოლომონ ბრძენს უთქვამს, ვინც სხვას უთხრის საფლავსა, ის თვით მოჰყვება შიგაო, ამ შემთხვევაშიაც ასე მოხდა; მივიდა შიკრიკი საქართველოს თუ არა, აქ ერთს ადგილას ჯარი ნახა დაბანაკებული; გზის პირას კარავი იდგა, რომელიც მოურავის ყოფილიყო. თვალი მოჰკრა მოურავმა მომავალ შიკრიკს და წინ გადაეღობა;— ვინ ხარო, შეეკითხა, საიდან მოხვალ და ვინ გინდაო?

— შიკრიკი გახლავარ, შაჰ-აბასისაგან გამოგზავნილი, წერილი მაქვს ყარჩყაი-ხანთანა.

— მე ვარ ყარჩყაი-ხანი, — უთხრა მოურავმა და კარავში შეიყვანა, ისე რომ ეს არავის არ შეუნიშნავს. გამოართვა წერილი და უბრძანა თვის მხლებელთ შიკრიკი განზე გაეყვანათ. რო წაიკითხა წერილი, მაშინვე უბრძანა მხლებელთ შიკრიკი მოეკლათ და იმ ღამესვე ჩუმად დაიბარა ქართველი თავად-აზნაურობა, აუხსნა მას საქმის გარემოება, შაჰ-აბასის ბოროტი განზრახულება და ბოლოს უთხრა: „რას შემართლება შაჰ-აბასი, რითი ვაენე, რო ჩემი მოკვლა უნდა? მთელი საქართველო ავაოხრებინე; გავადევნინე მისი მეფეები, და ასე უნდა დამაჯილდოვოს ამ სამსახურისთვის? სადაა მისი დაპირება—საქართველოს მეფედ გაგხდით? თქვენ ხომ ჩემი

თანამემამულენი ხართ და მეგობრებიც; მაშ შევეუერთდეთ ერთმანერთს, გმირობა გამოვიჩინოთ და ამ ლამესვე ამოვწყვიტოთ სპარსელთ ჯარიო“.

სპარსელთ ჯარი მოურავემა ჯერ დაანაწილა და ასე დაყოფილი ქართველ რაზმებში აქა-იქ დააბანაკა; შემდეგ ჩუმად ბრძანება გასცა ქართველ ჯარზე: ლამის ამა და ამ საათს ყოველი ქართველი რაზმი თავს უნდა დაეცეს სპარსელებს და შეუწყალებლად ამოსწყვიტოსო“. სპარსელებმა ვერაფერი გაიგეს და დანიშნულ ლამეს ტკბილად ეძინათ. ქართველების მოულოდნელად თავს-დასხმა ისეთი საშინელი იყო, რომ თითქოს წარღვნა მოვიდაო და მთლად წალეწა ჩინებული ჯარი. ყარჩყაი-ხანი, იუსუფ-ხანი, ყარა-ხანი და ჯარის სხვა უფროსებიც მოკლულ იქმნენ. ვინც სიკვდილს გადაარჩა წივილ-კივილით, ფეხ-შიშველა, და ქუდ-მოგლეჯილი თავზარ-დაცემული უგზო-უკვლოდ გარბოდა. ასეთი იყო ეს საშინელი ლამე. რაც რამ საქონელი და სიმდიდრე ჰქონდათ, ქართველებმა აიკლეს. ასეთივე აკლება-დატაცება ჩაიდინეს ყველგან, სადაც-კი გავლა მოუხდათ. შეხვდებოდათ თუ არა ვინმე მაჰმადიანი, მაშინვე ჰკლავდნენ მას და ტყვედ მიჰყავდათ ქალები. აღჩოტს-ვანქის ბერმა პეტროსმა მიაშობო, რომ ასეთი აკლება ქრისტიანებსაც არ მოაკლესო, არც თვით პეტროს ბერსაც. ეს მოხდა 1624 წ. ოქტომბრის 16.

სპარსელთ ომი საქართველსთან (გვ. 22).

კარგათ იცოდა მოურავემა, რომ ამ სპარსელ ჯარის ამოწყვეტაზე ამბავს მალე მიუტანდნენ შაჰ-აბასს, ამიტომ მაშინვე გაგზავნა თვისი ცოლ-შვილი არზრუმს და თან გაყოლა რაც რამ ებადა. შეუდგა ქართველ ჯარის შეგროვებას და მოწყობას, და დაიწყო ცდა მოსალოდნელ უბედურებათა ასაცილებლად. რო გაიგო შაჰ-აბასმა იმ ლამის ამბავი, ისე გაშმაგებული ჯავრისაგან, ისეთი გრვეინვა და ღრიალი აუ-

ტეხია გაათრებულსა, რომ კაცს ეგონებოდა, ცოფიანი ლომიაო. მყისვე ბრძანება გაუცია ერთ მთავარ-სარდლისთვის, ყორჩი-ბაშისათვის, ჯარით შეჰსეოდა საქართველოს. თავის მხრით მოუჭავიც გამოვიდა თავისი ჯარით საომრად და მდინარე ალგეთზე მიესია ბრძოლით. ქართველ ჯარში ერთი მეგრძოლი ერია უზარ-მაზარ ტანისა, მძლავრი და შეუპოვარი გმირი, სახელად ალა-თანგი. ეს მღევ-კაცი ჯარის თავში მოქცეულიყო და ამბობდა—სპარსელი ჯარი ჩემი სათამაშოაო. სპარსელებსაც გამოუჩნდათ ამ გვარივე გმირი ამირ-გუნა-ხანი, რომელსაც ალა-თანგი მასხარად იგდებდა და თავ-წითელა ლორი უწოდა. დაიძრა ალგეთს ჯარი, ასტყდა საზარელი ბრძოლა, წამოვიდა ჩისხლის ნიაღვარი; თოფის სროლა, შვილდ-ისართ სისინი, ცხენების ჭიხვინი, — ყველა ეს ერთ საშინელ ჭექა-ქუხილად შეერთდა, რომლით მთელი არე-მარე შეინძრა. ბრძოლამ მთელს დღეს გასტანა, სპარსელების საკლავი საქონელი, ცხენები, ჯორი და აქლემები დაცოფიანებულები მიჰქროდნენ ყოვლის მხრით. ამბობენ, რომ ბრძოლის ველიდამ გამოქცეული აქლემები იმ ლამესვე შირაზს ჩასულან, ესე იგი იმ ქვეყანას, საიღამაც მოყვანილები იყვნენ საქართველოში. ამ გაცხარებულ ომში ალა-თანგი და ამირ-გუნა-ხანი ერთმანერთს შეხვედრიან. — „ჰა, შენ აგორებულო ლოდო, სად მირბიხარო?“ — შეუყვირია ამირ-გუნა-ხანს ალა-თანგისთვის და შეეტაკა გმირი გმირს ხმალ-და-ხმალ. გაიქნია ხმალი ალა-თანგმა და მარცხენა ხელი ჩამოათალა მოპირდაპირეს; გაიელვა ხმალი მეორესი და ალა-თანგს ჩამოუვარდა მარცხენა ხელივე; ალა-თანგი ცხენს შეჩერდა და ასე გაიყვანეს მისმა მხლებლებმა ბრძოლიდამ. დაჭრილი ამირ-გუნა-ხანი კი მისმა შვილმა, თაჰმაზ-ბეგმა, გაიტაცა და გაგზავნა ერევანში, სადაც სპარსელთ ჯარი იდგა. ამ ბრძოლაში დაიღუპნენ შაჰ-ბანდაჰ-ხანი, სელიმ-სულთანი და სხვა წარჩინებული სპარსელებიც. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, გამარჯვება მაინც სპარსელებს დარჩათ და დამარცხდნენ

6976

ივერიელები, რომლებიც ამოწყვეტილ იქმნენ. რაც შეეხება მოურავს, ის ოსმალეთში გაიქცა; სპარსელები ვაბატონდნენ საქართველოში.

ავერაას ასტორაა (გვ. 118).

რამდენიმე სიტყვა ვსთქვათ ამ ისტორიაზე. დიდებულ შაჰ-აბასმა ივერია დაამხო და აიკლო; შემდეგ, სპარსეთში რო წავიდა, თან თეიმურაზი წაიყვანა, ალექსანდრე მეფის შვილი. იქ იყოლია რამდენსამე ხანს და ბოლოს ისევ საქართველოში გამოუშვა კახეთის მთავარ-მართველად. შაჰ-აბასი რო მოკვდა, მის ტახტზე მისი შვილის-შვილი ავიდა, შაჰ-სოფი, და ამის სიკვდილის შემდეგ გამეფდა შაჰ-აბას მეორე, შაჰ-სოფის შვილი. ამ შაჰ-აბას მეორის დროს თბილისში მეფედ იჯდა როსტომი, ბაგრატიონთ გვარისა. ეს როსტომ მეფე იმ თავითვე გადამტერებული იყო კახეთის მეფეზე, თეიმურაზზე, და სცდილობდა მისთვის სამფლობელო წაერთვა და თავისთვის შეემატა. თეიმურაზი, რაღა თქმა უნდა, არც თვის უფლებას და არც სამფლობელოს არ დაუთმობდა თბილისის მეფეს და აქედამ წარმოსდგა მათ შორის ომი. თეიმურაზს შვილი ჰყავდა, დავითი, მეორე ცოლის ხორაშანისაგან ნაშობი, რომელიც იყო და ლუარსაბ მეფისა და ასული გიორგი მეფისა. ამ დავითმა თვისი მოხუცი მამა ომში არ გამოუშვა და თვითონ გამოვიდა ჯარის წინამძღოლად. თბილისის ჯარი ალავერდს იდგა, მაგრამ ამ ჯარის ერთი ნაწილი, სპარსელთაგან შემდგარი, წინ იყო გაგზავნილი და მიადგა მილანალ-ქემში (Milanal-kèmi?). ამასობაში კახელებიც დავითის წინამძღოლობით ალგეთს მისულან და დაჰსევიან თბილისის ჯარს. ბრძოლაში დავითიც ჩარეულა გამირულად. მილანალ-ქემში მისულ სპარსელ რაზმს, როგორც კი გაუგია ომის ხმა და ნადარის ყვირილი, სწრაფად უკან დაუწევია და, ალგეთს რო მისულა, მებრძოლ

კახელების უკან აღმოჩენილა. ამ რიგათ კახელები ორ ცეცხლ შუა მოქცეულან. დავითი მოკლულ იქმნა, და, რო უნახავს ეს მის ჯარსა, ბრძოლაზე ხელი აუღია და გაქცეულა. სპარსელ რაზმს კახეთის საზღვრამდე უდევნია გაქცეულ ჯარისთვის. მოხუც თეიმურაზმა, შვილის დაკარგვით გულ-მოკლულმა და ამ დამარცხებით შეშინებულმა, გარდასწყვიტა შაჰსთან წასულიყო; შაჰმა რო მომკლას კიდევც, — ეს უფრო მირჩევნია, ვიდრე ჩემის თანაშემამულის ხელით სიკვდილის მიღებაო, — უთქვამს მოხუცსა. შაჰ-აბასმა მეგობრულად მიიღო თეიმურაზი და თავისთან იყოლია რამდენსაშეხანს; შემდეგ მთავრად გააწესა ერთგან სპარსეთში. ბოლოს ერთს სასტიკ წერილში ბრძანება მისცა როსტომ მეფეს, თეიმურაზთან მტრობა შეეწყვიტა და არ დაეშალა მისთვის კახეთში დაბრუნებულიყო. თეიმურაზი გამოემშვიდობა სპარსეთის სამეფო სასახლეს და გაეშურა თავის ქვეყნისკენ, მაგრამ ველარ ეღირსა სამშობლოს ნახვა და გზაში გარდაიცვალა. ირაკლი პირველმა, მისმა შვილის-შვილმა, დავითის ძემ, რო გაიგო შაჰის სიკვდილი, შიშით აღარ დადგა კახეთში და მოსკოვს წავიდა საცხოვრებლად. რამდენჯერმე შაჰ-აბასმა თავისთან მიიწვია ეს თეიმურაზის შვილის-შვილი, მაგრამ მან უარი განაცხადა მასთან მისვლაზე, რადგან ჰფიქრობდა, იქ სიკვდილი არ ამცდებო. შაჰ-სულეიმანმა, შაჰ-აბასის შვილმა და მემკვიდრემ, ჯულფელი გრიგორი მიუგზავნა წერილით და ფიცითა და ასე დაიყოლია მასთან ყაზვინში მისულიყო. ამ მხვლის დროს ჩვენც იქ ვიყავით, კათალიკოს იაკობი და მე მისი მხლებელი და მსახური ვიყავით. ეს მოხდა 1674 წ. აპრილის 23.

არა ეჭვის ბრძოლა (გვ. 119).

როსტომ მეფე, რომელზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ, იყო ჩამომავალი ბაგრატიონთ გვარისა. მას შემდეგ, რაც ანი

ქალაქი დაეცა და დაემხო, ამ სამეფო გვარეულობასაც ბოლო მოელა თავის ქვეყანაში და მხოლოდ ზოგი-ერთნი გადაარჩენილნი ამ გვარეულობისა, რომლებიც ბედმა დაჰზოგა, ივერიაში გაიხიზნენ. სპარსელებმა, რომ ივერია დაიმორჩილეს, ბედმა ამ გვარეულობასაც გაუღიმა: მთელის საქართველოს მთავრობა ამ ბაგრატიონებს მიაბარეს სპარსელებმა და ეს მთავრობა მამიდგან შვილზე გადადიოდა მეფე როსტომ-ხანამდინ. ამას ჰყავდა შვილი, მარიამისაგან ნაყოლი, ლუარსაბი, რომელიც ტახტის მემკვიდრედ ითვლებოდა მამის სურვილისამებრ. ერთ დღეს მამა და შვილი სანადიროთ ყარაიაზს წავიდნენ დიდის ამალით. გაზაფხული იყო და ცუდი ამინდები იდგა. ამ ნადირობას, როდესაც ყველანი ნადირის დევნაში იყვნენ, როგორღაც მოხდა, რომ ვიღასიც ტყვია მეფის შვილს, ლუარსაბს, მოხვდა და ახალგაზდა ბატონი-შვილი მოჰკლა. თავზარ-დაცემული და შეშინებული მეფე თბილისს გამოეშურა. დიდათ ეცადა, მაგრამ ამაოდ, გაეგო— ვინ იყო მისი შვილის მკვლელი. მაინც შეიტანეს ორ კაცზე ეჭვი: სომეხ ბაინდურზე და ქართველ შიშუზე, ბარათანთ გვარისაზე; ბაინდური-კი თუმანიანცების გვარის იყო. ამათ აბრალებდნენ, — ან ერთია მათგანი მკვლელი, ან და იციან სხვამ ვინ მოჰკლა, რადგან იმ დროს მხოლოდ ეს ორი კაცი იყო მოკლულის ახლო. ქართველები სომეხს აბრალებდნენ, სომეხები-კი ქართველსა. ბოლოს გარდასწყვიტეს, ორივე ბრძოლად გამოსულიყო და დამარცხებული მკვლელად ცნობილ ყოფილიყო. დანიშნეს დრო, მოაწყეს ყოვლისფერი, რაც საჭირო იყო; შეიმოსნენ სამხედრო სამოსლით და შეისხეს იარაღი ორივემ; დაუკოცნეს მეფეს მუხლები და გავიდნენ მტკვარს ქალაქის აღმოსავლეთით. მაგრამ გაიძვერა ქართველობამ განგებ ასეთი რჩევა მისცა. ორთავეს: საჯირითოზე რომ გამოხვალთ, ერთმანერთს ნუ შეეტაკებით და ჯერ ყასიდათ მარჯვნივ და მარცხნივ გააქენ-გამოაქენეთ ცხენები; იქნება მეფემ შეგიბრალოთ და შეაჩეროს თქვენი სასიკვდი-

ლო ბრძოლაო. ბაინდურმა მტკიცეთ მიიღო ეს რჩევა; ქართველებმა-კი, რომლებიც კაინის ჩამომავლობისანი არიან, შიშუმს ჩუმათ უთხრეს: შენ პატარა ტანისა ხარ, ბაინდურა კი მდევისავითაა; ვერ გაუძლებ და გაჯობებს; ამიტომ, გვერდით რომ გამოგიქენებს, ეცადე უცბად და მოულოდნელად შუბი მიატყვი და ცხენილამ ჩამოაგდეო. მეფემ ორთავ მებრძოლს სამ-სამი თათარი მიუჩინა, რომელთაც უბრძანა: როგორც-კი ერთი მებრძოლთაგანი ცხენილამ ჩამოვარდეს, მყისვე მიდით და დაიფარეთო, რათა მეორემ არ მოკლასო. პირველად ბაინდურმა გამოაქენა; ამ დროს შიშუმმა მოასწრო და მიატყა მუცელში შუბი, რომელმაც კანსა და ხორცს შუა გაიარა გეზათ და მეორე მხრით გამოვიდა. ბაინდურმა, ამისდა მიუხედავათ, მაინც ხელილამ გამოსტაცა შუბი თვის მოპირდაპირეს და შუაში გადასტეხა. შიშუმი გაიქცა, ბაინდური გამოედევნა ცხენით, დაეწია, დასცა შუბი კისერში და ცხენზე გააწვინა. მეორეთ უნდოდა დაერთყა, მაგრამ შუბი გასისხლიანებული იყო და ხელილამ გაუსხლტა; იშიშვლა ხმალი, მაგრამ დარტყიანებული შიშუმი უკვე ძირს ჩამოვარდა ცხენილამ. მეფის-მიერ განწესებული თათრები მისცვიდნენ შიშუმს და სიკვდილს გადაარჩინეს. ბაინდურს თათრები და სომხები მიეხვივნენ დიდის ყვირილით და აღტაცებით; ხელში აიყვანეს და ასე წარუდგინეს მეფეს, რომელმაც დიდის სიამოვნებით ინახულა გამარჯვებული და ექიმებს უბრძანა ქრილობა ეწამლათ. შიშუმი-კი მეორე დღესვე უნდა აეკუწათ ლუკმა-ლუკმა მეფის ბრძანებით, მაგრამ მისმა ძმამ დაიხსნა, ქრისტეფორე ბერმა, რომელიც დედოფლის გამდელი იყო. სიკვდილს კი გადარჩა, მაგრამ რაც რამ ქონება ებადა: ყმები, მოსამსახურეები, სოფლები, ვენახები,—ყველა ეს წაერთვა და ბაინდურს მიეცა მეფის ბრძანებით. ამის შემდეგ ქართველების დიდ-გულობა ცოტად მაინც დასცხრა; სომხებმა-კი ამაზე ლექსებიც გამოისტქვეს, რომლებსაც ასეთი დაბოლოვება ჰქონდათ: „შიშუმ წადი,

ბაინდურ მოვიდაო“. ქართველები წითლდებოდნენ, როცა იკონებდნენ ამის მღერას სომხის ბიჭებისგან. შაჰ-აბას მეორემ, ეს ამბავი რო გაიგო, თავისთან დაიბარა ბაინდურ და თბილისის მთავრად გამოამწესა 1649 წელს.

გაორგი მეფის აჯანყება (გვ. 121).

შვილის სიკვდილის შემდეგ როსტომს მემკვიდრედ არავინ აღარ ღარჩა. ამ გარემოებამ აიძულეს ის, მოეხმო ვილაც ვახტანგი, ბაგრატიონთ გვარისა, და ეშვილა იგი. — ჩემს სიკვდილს შემდეგ შენ გახდები მეფეთაო, — ეთქვა მისთვის. ცოტას ხნის შემდეგ როსტომ მეფე გარდაიცვალა და მისი მემკვიდრე დიდის ამალით, რომელიც ქართველთ კეთილშობილ ახალგაზდობისაგან შესდგებოდა, შაჰ-აბას მეორესთან წავიდა სამეფო ტახტზე ასასვლელად ნებართვის მისაღებათ. შაჰ-აბასმა ამის ნება მისცა და შაჰ ნავაზი უწოდა, რაიც ნიშნავს „შაჰით გამეფებულსა“. ვახტანგმა დიდს ხანს იმეფა. შაჰ-აბასის შემდეგ სპარსეთის სამეფო ტახტზე მისი შვილი ავიდა, შაჰ-სულეიმანი, რომელსაც ვახტანგზე ცუდი ამბების მიტანა დაუწყეს სხვებმა. რო გაიგო ეს შაჰ-ნავაზმა, გარდასწყვიტა თავის ნებითვე წასულიყო შაჰსთან, რათა დაემტკიცებინა თვისი მისდამი კეთილ-სინიღისიერება. მას რამდენიმე შვილი ჰყავდა: არჩილ, გიორგი, პაატა, ბეჟან და ლევანი. თან წაიყვანა მეორე, — გიორგი. ისპაანს რო მიუახლოვდა, ვახტანგს მოაწხენეს: შაჰმა რო გნახოს, იმ წამსვე დაჭერილ ლომებს მიგაგდებსო. მეფე შეშინდა და საწამლავეთ თავი მოიკლა. ამ გვარად გიორგი მარტოდ წარსდგა შაჰის წინაშე. სულეიმანმა მოწყალე თვალთ მიიღო ეს ვახტანგის შვილი, უწყალობა მამის ტახტი და თბილისის გამოგზავნა დიდის ამბიას. გიორგი მეფე (მე-XI) დიდს ხანს განაგებდა ქართლს. სულეიმანის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის ტახტზე მისი შვილი ავიდა, ჰუსეინი, რომლის დროს მოხდა გიორგია მე-

ფის აჯანყება შემდეგი მიზეზით: მას ჰყავდა მეტად მშვენიერი ასული, რომელსაც სილამაზით ვერავინ შეედრებოდა. მეფემ ახალ შაჰს რამდენიმე ლამაზი ქართველი ქალი გაუგზავნა საჩუქრად და ამათ დიდათ უქიათ შაჰსთან გიორგის ქალი; ამიტომ მეფეს ბრძანება მოუვიდა შაჰისაგან, ის ქალიც მისთვის გაეგზავნა. გიორგიმ უარი განაცხადა და ისიც დიდის ლანძღვით და გინებითა: „თქვე, ყიზილბაშებო. თქვენნა! რას მემართლებით, რა გინდათ ჩემგანაო? მთელი ერი ამომიწყვიტეთ, ხან სიმხეცით და ხან გაიდვერაობით; მამა თქვენგან მომიკვდა და თქვენ მიაღებინეთ ძალაზე. თქვენი რჯული; ძმაც ხომ აქამდინ დაქვირილია თქვენს ქვეყანაში და ახლა ქალიც გინდათ წამართვათო?“ და ამ სიტყვებს ისეთი ლანძღვა და გინება მიაყოლა შაჰის სახელობაზე, რომ ამ ამბის მიღებაზე დიდათ უნდა განრისხებულიყო შაჰი. ეს კიდევ არაფერი. საქვეყნოდ გამოაცხადა, რომ სპარსეთს აღუდგა. ჩუმად გაგზავნა საქართველოს შორეულ კუთხეში რაც რამ ებადა ძვირფასი და თვითონ ერთ დიდ ტყეში შეიხიზნა მეგობრებით, მომხრეებით და ჯარით. რთ ვაიგო შაჰმა ყველა ეს, გამოიწვია ირაკლი, თეიმურაზ მეფის შვილის-შვილი, რომელიც იმ დროს ხომსარში (ხუნზახში?) იმყოფებოდა; დანიშნა თბილისის მთავრად ვალი-ხანის წოდებით და უბრძანა ერთად შეეგროვებინა სპარსელების ჯარი, რომელიც სხვა-და-სხვა ქალაქებში იდგა: ერევანში, ნახჩევანში, განჯაში, თბილისში და სხვაგანაც. ამ შეერთებულ სპარსელ ჯარით ირაკლი გიორგი მეფეს შეებრძოლა, რომელიც როგორც უკვე ვსთქვით, ტყეში იყო შესული ქართველთა ჯარით. ბრძოლამ დიდს ხანს გასტანა. დღისით ქართველი ჯარი დაბურულ და მიუდგომელ ტყეში იყო ჩასაფრებული; და მხოლოდ ღამით გამოდიოდა გარეთ და მოულოდნელად თავს ესხმოდა სპარსელთა ჯარს, რომელიც ამით ძლიერ ხარალობდა დახოცვით, თუ სურსათის აკლებად-დატაცებით. ამ გვარად იმ სპარსელებს ძლიერ აწუხებდა, რადგან ეს მათ-

თვის უცხო და შეუჩვეველი რამ იყო; ქართველებს-კი ამ გვარი ომი ძლიერ ეხერხებოდათ და ყოველთვის ასე იქცეოდნენ, როდესაც ომში მძლავრი მტერი ჰყავდათ. სპარსელები მაინც ძლიერ ავნებდნენ საქართველოს: იკლებდნენ სოფლებს, იტაცებდნენ ქონებას, ცეცხლს უკიდებდნენ შენობებს და გაიძახოდნენ: მეფე გიორგი-ხანს უაშბეთ, რომ მთელი მისი ქვეყანა ასე აოხრდებაო. ქართველებიც იკლებდნენ თავის მხრით და უთვლიდნენ ვალი-ხანს (ირაკლის): აი რას ვუშვრებით შენს ქვეყანასაო. ამ დაცემა და აკლებით ძლიერ აოხრდა და განადგურდა მუხრანი და გორი. იმავე დროს გიორგი ყოველთვის, როდესაც-კი სპარსელების შუა-კაცებს იღებდა, აცხადებდა, რომ მე მტერი-კი არა ვარ შაჰისა, არამედ მისი მსახური, მონა და ფეხთა მტვერი ვარო. აღვუდგე და აქ შევიხიზნე მისთვის, რომ მოკვლას მიპირებდაო. და ამას ისე ხშირად იმეორებდა, რომ შაჰმაც ბოლოს დაიჯერა ეს, მით უმეტეს, რომ ამასვე არწმუნებდა განჯის ხანი აბასი, რომელიც გიორგის მეგობარი იყო. აქედამ წარმოსდგა შერიგება. შაჰმა გიორგის მეგობრული წერილი მოსწერა და მასთან შესაფერი სამოსელი გამოუგზავნა — გრძელი ძვირფასი ხალათი და საუცხოვო რაშიც; იწვევდა მისულიყო მასთან უშიშრად და მოურიდებლათ. გიორგი მეფე გზას გაუდგა და მივიდა ერევანს, სადაც ცოტა მოცდის შემდეგ მიუვიდა განჯელ ხანის ამაღა თან წასაყოლად; ერევნის ხანმა-კი გზის მცოდნენი მიუჩინა ამაღას და დიდის პატივცემით გაისტუმრა სპარსეთს. გიორგი ისპაჰანს მივიდა. რომ გაიგო შაჰმა მისი მოახლოვება, თვისი ამაღა გაგზავნა დასახვედრათ, შეუთვალა ჩამომხდარიყო ერთს მშვენიერ სამეფო სასახლეში ქ.ლაქის გარეთ და შემდეგ თავისთან მიიწვია. გიორგი წარსდგა შაჰის წინ; ყელზე, თოკი ჰქონდა მობჰული და გულზე ხმალი ჩამოეკიდა.

— ეს რაა, გიორგი-ხან? — ჰკითხა შაჰმა.

— ღირსი ვარ სიკვდილისა, — მიუგო ქართველთ მეფემ;

შენთან მტყუანი ვარ, ამიტომ ჩამომახრჩე ამ თოკით და თავი მომჭერ ამ ხმლითაო.

— არა, — უთხრა შაჰმა, — არც ამ თოკით ჩამოგახრჩობ და არც თავს მოგკვეთ ამ ხმლით; დარჩი ჩემთან და ჩემი მრჩეველი იყავო.

დიდათ სცა პატივი გიორგის და ისე შეიყვარა, რომ ყოველთვის თავისთან ჰყავდა; ახლაც იქაა ამ 1697 წელს.

ვალი-ხანი (ირაკლი) თბილისს მივიდა და იწყო მტარვალობა, სხვა-და-სხვა გვარ სიავის ჩადენა და ქრისტიანების შეწუხება: აღკრძალა ზარის რეკვა, ჯვრის გამოტანა მიცვალებულის გასვენებაზე და სხვ. ქართველობა და სომხობა ამ შეწუხებამ იქამდინ მიიყვანა, რომ ერთს დღეს შეთქმულობა მოახდინეს: ერთად შეგროვდნენ და ვალი-ხანის კარებს მიადგნენ დიდის ყვირილით, ლანძღვით და დაცინვითა, ასე გაიძახოდნენ მის სასახლის წინ; შენ მამა-პაპეულ რჯულს უღალატე, ქრისტეს გადუდექ და ახლა ჩვენი გაურჯულოებაც გინდა? იკმარე ეგ ოინები, თორემ ბოლოს მოგიღებთო. ამ შემთხვევამ ძლიერ შეაშინა ვალი-ხანი, რადგან ცხადდნახა, რომ ხალხის აჯანყება ადვილი იყო და გიორგის მომხრეებიც მრავლდებოდნენ; მოკვლასაც ემუქრებოდნენ. ასე მოელო ბოლო ვალი-ხანის ოინებს.

ასეთია აწინდელი დრო; როგორი იქნება მომავალი, ეს ღმერთმა იცის.

ა. კვერკველაძე.

ისტორიული და გეოგრაფიული აღწერა

ჰერპთისა

(შემდეგი *).

ლოდი ქურმუხისა, რომელზედაც ფულლონს ტახტი გაეკეთა და ზედ იჯდა გაპრტყელებული, უკვე შემოთავსტქვი, რომ ერთ მოზრდილ ეკლესიის ოდენაა. აი ზედ ამ ლოდზე ყოფილა აშენებული ეკლესია, ხალხის გადმოცემით, წმინდა გიორგისა. ის დაურღვევია მტერს სრულიად; მისი დიდ-დიდი ნანგრევები აწ ლოდის გარშემო ჰყრია. მაგრამ თვით ლოდი მაინც ისეთი მაღალია, რომ გადაჰყურებს მთელს ნუხის მაზრას, ზაქათალის ოლქას და კახეთს. ამბობენ ეს ლოდი გამოქრილია და შიგ ხატები არისო; მაგრამ კარები წმ. გიორგის ისრე დაუხურავს, რომ აღარა სჩანსო. წელიწადში ერთხელ, აღდგომის ღამეს, ღვთის-მშობელი ადებს ამ კარებს, გამოდის გარეთ და ოქროს სავარცხლით წიწილებს ივარცხნისო. ამავე დროს გამოფრინავს შიგნიდამ გარეთ ოქროს მამალი, შუალამე რომ მოატანს, ის სამჯერ ყივის და მერმე გარშემო სოფლებშიაც მამლები იწყებენ ყივილს. როდესღაც ერთ აღდგომის ღამეს ჩვეულებისამებრ კიდევ გამოსულა ეკლესიიდან ღვთის-მშობელი და უვარცხნია თავი; დაუნახავს ვილაცა თათარს. მიჰპარვია და დაჭერა სდომებია. დაუნახავს მარიამ დედას (ასე ეძახიან ინგილოები ღვთის-მშობელს), ამდგარა და შესულა კარებში. თათარს

*) იხ. „მოგზაური“ 1902 წ. № 3.

ხელი გაუწვდია მისკენ დასაჭერად, მაგრამ მკლავი გაჭმეზე-
ბია, ხოლო კარები ისე მაგრად მიხურულა და კედელზე ისე
შედუღებულა, რომ სრულიად აღარ ეტყობა, სადა ყოფილა
ის. თათარი შეშინებულა. შეჭვედრებია ეკლესიას, მკლავი
გაჭმთელებია და მერმე თვითონაც გაქრისტიანებულა. არის
კიდევ ერთი სხვა მოთხრობა. ვილაცა დიდებულს თათარს
მოსწონებია ქურმუხის ეკლესიის მღვდლის ხუციშვილის ქა-
ლი. ეს მღვდელი მდგარა ს. კაკში. მოსულა მასთან თათარი
და უთხოვნია. მღვდელს არა სდომებია მიცემა, მაგრამ ში-
შით უარიც ვერ უთქვამს, ხოლო დაუდგია მისთვის პირობა:
„თუ ეკლესიაზე ქურმუხის მდინარიდამ რუვით წყალს გაი-
ყვან, მოგცემო. მღვდელს ჰგონებია, რომ თათარი წყალს
ვერ გაიყვანს და მეც ქალს არ მივცემო. მაგრამ პირობა
თითქმის შეუსრულებია თათარს: ცოტადა საქმე ჰქონია რუ-
ვის გათხრის დასრულებას. მღვდელს შეჭმინებია, დანაღვლე-
ბულა: „ასული ჩემი ქრისტიანია და თათარს როგორ უნდა
მივათხოვო“. როცა ის ასრე დადარდიანებული ყოფილა,
მასთან მისულა ერთი ბებერი დედაკაცი და უთქვამს: „მე
ისრე მოვახერხებ, რომ თათარმა თავისი თავი თვითონვე
მოიკლას თავისის ხელით. მე ვიცი იმას ძალიან უყვარს შენი
ქალი. თუ შეიტყო მისი (ქალისა) სიკვდილი, უთუოდ ისიც
თავს მოიკლავსო. რომ ასე მოვახერხოთ, შენ ზრძანება გაე-
ცი, რომ მემცხვარეებმა და მეძროხეებმა სამს დღეს ბატკნები
და ხბორები თავიანთ დედებს დაუმალონ; თქვენ ქალსაც
გარეთ ნულარ გამოაუშვებთ; სახლშიაც უბრძანეთ, რომ ლა-
ვაშების გამოცხობა იწყონ“. (ინგილოებმა მკვდრისთვის ლა-
ვაშების ცხობა იციან). მოძღვარს აღუსრულებია ბებრის
თხოვნა. მესამე დღეს ბებერსაც გამოუხვევია ლავაშებში
ხორცი და წასულა თათართან, რომელიც მთის ფერდობზე
მუშაობდა და იქიდგან მოჩანდა მღვდლის სახლიცა და ეზოც.
თათარი სთხრიდა არხს და თანაც იყურებოდა დანიშნული-
საკენ, ეს უკანასკნელიც თავის საქმოსაკენ იცქირებოდა.

ორივენი ჰხედავდნენ ერთმანერთს, მაგრამ ერთი ქურმუხის მდინარის აქეთ ნაპირზე იყო, მეორე იქით, და ისე შორს იყვნენ ერთმანერთზე, რომ არ შეეძლოთ ურთიერთ შორის ლაპარაკი: როცა ბებერი გამგზავრებულა, მაშინ გაუშვიათ დამწყვდეული მშიერი ბატკნები და ხბორები, რიყეზე განგებ შეჩერებულ ცხვრის ფარაში და ძროხაში. ატეხილა ერთი ჟრიამული ცხვრისა, ბატკნებისა, ხბორებისა და ძროხისა; ამ დროს ხალხიც შექუჩებულა მოძღვრის ეზოში; ბებერიც მისულა თათართან. გაოცებულს თათარს უკითხავს: „ეს რა ამბავია, რა ხმაურობა და ჟრიამულია, და ხალხი რას ირევა ხუცესის ეზოშიო“. ბებერს უპასუხნია: „შენ ბედშავო და თვალდამდგარო, არ იცი რა საცოდაობა მოხდა? შენი ახალგაზდა კოკორი, მშვენიერი შენი დანიშნული, შენის სიყვარულით ავად გახდა სამს დღეს და აი დღეს გარდაიცვალა. მის საცოდაობით ცხვრები და ბატკნებიც კი ატირდნენ; ძროხაც ბლავილს მოჰყვა. პირუტყვსაც შეებრალო შენი უდროოთ გარდაცვლილი დანიშნული, რომელსაც გაგიყვებიო უყვარდი შენა, და ამისათვის დღე და ღამე შენს ფიქრში იყო, ავად გახდა და დღეს შენი ჭირი წაიღო და ხალხიც ამის გამო ირევა მოძღვრის ეზოში“. ყველანი სამძიმარზე მოსულან. ბედკრულს თათარს თავს ზარი დაეცა: „როგორ თუ ჩემი ჭირი წაიღო ჩემმა დანიშნულმაო! — ასრე წამოიღრიალა, მწარედ ატირდა, და უნუგემომ, ისროლა მალღაჰაერში დიდი წერაქვი, მიუშვირა თავი, მოჰხვდა კეფაში და იქვე უსულოდ დაეცა. თათარი მოკვდა. დამარხეს მის-მიერ გათხრილ რუვის პირას მთის ფერდობზე. ამაზე ინაღვლა ქალმა, დასწეულდა და მესამე დღეს ისიც მოკვდა. ამისი საფლავიც გასჭრეს იქ, საცა მისი საქმრო დასაფლავეს, მაგრამ ბებრისათვის ალაგი დასტოვა ხალხმა. არ გასულა დიდი ხანი წყეული ბებერიც მოკვდა. მიიტანეს ისიც და ჩაფლეს მიწაში ორ დანიშნულთა სამარეებს შუა. ვაჟზე ამოვიდა თეთრი ვარდი, ქალზე წითელი, ხოლო ბებერზე ძეძვის

ეკალი. ვარდები იზრდებიან და როცა ყვავილებს მოისხამენ და ელტვიან შეერთებას, მაშინ ბებრის სამარის ეკალი იზრდება შუაში და არ უშვებს, რომ თეთრი ვარდი და წითელი ვარდი ერთმანერთს გადაეხვივნენ და ჩაეკონენ.

ეს ხალხის გადმოცემა მართალია თუ ტყუილი, ეს მკითხველმა თვითონ გაარჩიოს, ხოლო მე კი იმას ვიტყვი, რომ დაუსრულებელი რუფი ქურმუხის ეკლესიის მთის ფერდობებზე ეხლაც ეტყობა, თუმცა ტყის ფოთლით არის ამოვსებული. ხალხი სამარეებსა და ვარდებსაც გვიჩვენებს.

ქურმუხზე ახლა სხვა ეკლესია არის აშენებული. ის დასრულდა 1894 წელს. მასალა და ნახევარი ფული ხალხმა მისცა ასაშენებლად, ნახევარი ქრისტიანობის აღმადგინებელ საზოგადოებამ. მშენიერი გუმბათიანი ეკლესიაა. ხალხი დღესასწაულობს მის დღეობას 10 ნოემბერს. ამ დღეს მოდიან სალოცავად ყველა ქრისტიანი ინგილოები და კომლზე ერთი თოხლი ანუ ჭედლა იკვლის, რასაც აქვე ჰხარშავენ და სჭამენ, დანარჩენი შან მიაქვთ. ამ დღეს მოდიან მრავალნი მოუნათლავნი ინგილოებიც და აგრეთვე თათრებიც. ქიზიყიღამა და კახეთითაც მლოცავნი არ აკლიან ეკლესიას თავის დღეობაზე. ნუხიღამ, ზაქათალიღამ და სიღნაღიღამ ცოლშვილიანად ესტუმრებიან ხოლმე ეკლესიას სომეხნიც, და აგრეთვე თითო-ოროლა რუსნიც ზაქათალიღამ. დღეობას გარდა სხვა დროსაც არ აკლია ეკლესიას მლოცავნი. შემოსავალი უწინ ამ მხრის შკოლებზე იხარჯებოდა, ახლა-კი ფული ეკლესიას რჩება. გარდა ამისა, წინათ ყველა ინგილოთა სამრევლო მღვდელნი უკურთხებდნენ ეკლესიაზე დღეობაში თავის მრევლს საღმრთოებს, უხდიდნენ პარაკლისებს და სხვა-და-სხვა წესს უსრულებდნენ, მაგრამ 1897 წელს საინგილოს ბლ. ირ. ოქროპირიძემ აუკრძალა სხვა მღვდლებს საღმრთო მოქმედება დღეობაში და მარტო დაისაკუთრა ყოველივე შემოსავალი.

უწინ მას დიდი მამულები ჰქონია, ახლა აღარც ისა

აქვს, გარდა 100 დღიურისოდენი ტყისა, რომელიც კაკე-
ლებმა უჩვენეს ხაზინას და მთავრობამაც მიუზომა ეკლესიას
მისიონერის ტარასი ივანიცკის მეცადინეობით.

წმ. გიორგის ეკლესიიდან ნუხის მიჯნამდე (აღმოსავლეთისაკენ) მ ვერსი მანძილია. მიჯნად იცნობება „ყანნი-ყობი“ (სისხლის-ხევი), რომელშიაც გავლა უწინ საშიში ყოფილა და ბევრი ადამიანის სისხლი დაღვრილა, რის გამო სახელიც შესაფერი დაჰრქმევია.

ქურმუხის ეკლესიიდან კარგად მოჩანს ძველებური „შაკიხის“ ველი და მთის ძირში, არა ერთხელ ხსენებული საეკლესიო გუჯრებში და სიგელებში, სოფ. ზემო და ქვემო-განუხი (თათრულად „გოინუქ“); აგრეთვე ველზე, აგრი-ჩაის მახლობლად საეკლესიო სოფელი განლოტი (აწ თანღითი); მაგრამ კაკიდგან მიმავალს მგზავრს ჰხვდება წინ პირველად თათრის სოფელი ბაჭყალი. აქ უწინ ყოფილა ქართველთა სოფელი და აწ აოხრებელია იგიცა და ეკლესიაც. აქაური მინდვრები, ზემო და ქვემო განუხისა, ყაშხაჩაისა (ღეკის სოფელია), ამბარჩაისა და ბილაჯიგისა მთლად ქურმუხის ეკლესიის მამულები ყოფილან. ს. ბაჰყალში ჰქონიათ გიშელ-ქურმუხელთ მთავარ-ეპისკოპოსებს ზვრები. 1616 წელს ისინი და მიწები ჩამოურთმევია შააბახს ეკლესიისათვის და მიუცია სპარსეთიდან თან მოყოლილ მუსულმან ახუნდისათვის (უღრის ეპისკოპოსს), რომელსაც სახელად ბაბა ჰრქმევია და წოდება ბაჰყალი-ც ამ სახელიდგან წარმომდგარა. ამ ბაბას შთამამავალნი ახლაც არიან. ამათ აქვთ სიგელი სპარსულ ენაზე შააბახისაგან მიცემული, რომელშიაც თურმე სწერია, რომ ზემოხსენებული საეკლესიო მამულები შააბაზმა ჩამოართო ქურ. წმ. გიორგის, მისცა ბაბა ახუნდს და სიგელით დაუმტკიცა. ასრე ამბობენ თვითონ ახუნდის ჩამომავალნი, რომელნიც ხალხისაგან ცალკე სცხოვრებენ და ირიცხებიან სასულიერო წოდების პირად და შეიხებად.

ამ ბაჰყალს ზემოთ, აღმოსავლეთის მხარეს, კავკასიის

მთის ძირას, მდებარებს ძველებური ქართველთ სოფელი ზემო-განუხი (თათრულად ბაშ-გონიუქ); არის ქვემო-განუხიც. უკანასკნელი გაშენებულია ზემო-განუხის მცხოვრებთაგან. აქა სცხოვრებს 2663 გათათრებული ქართველი. ორივე მოხსენებულია საეკლესიო სიგელებში და გუჯრებში და ეკუთვნოდნენ საკათალიკოზო ეკლესიას მცხეთას. (იხ. I ნაწ. ქრონიკ. ყორდ. 197, 419). აქ ყოფილა ეკლესია, აშენებული მეფის არჩილ მოწამის სახელობაზე. იმას იხსენიებს 1310 წელს ქურმუხის ეკლესიის მთავარ-ეპისკოპოზი კირილე დონაური (თავ. ვაჩნაძე). ექვს გარეშეა, რომ ზემო-განუხს დიდი სახელი ჰქონია საქართველოს ისტორიაში. მე-XII საუკ. იქ იდგა თავის ჯარებით საქართველოს მეფე დავით აღმაშენებელი (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 247). აქედგან გზავნიდა ის თავის ჯარებს შირვანის სახანოს დასაპყრობად და აქედგანვე ებრძოდა ის გიშის თავადებს ასათს და ასამს. მან დაიპყრო გიში 1225 წელს. ამის შემდეგ მეფეებს დიდათ უყვარდათ განუხი და საზოგადოთ ზეობა შაკიხი, საცა ხსენებული სოფელი იყო. როგორც ეტყობა მეფეებს ჰქონდათ შაკიხში სანადირო ტყეები და მინდვრები, რომელთა შინა აწცა მრავალია ნადირი და ხოხობი. მე-XII საუკუნეში აქ მოიყვანეს ქართველთ დიდებულებმა სანადიროდ ერთი ვილაცა პრინცი, რომელიც მოსულაყო საქართველოში თამარ მეფის შესართავად; მაგრამ თამარმა შორს დაიჭირა მისგან თავისი თავი და რომ არ აწყენინოს, გამოასეირნეს ქართველებმა ამ მხარეს სანადიროდ. ეს ამბავი მოხდა მაისში. ამ დროს ს. განუხში იყო ეკლესიის დღეობა, რომელსაც ერქვა „განუხობა“. სასიძოდ მოსული სტუმარი დაესწრო დღეობას. მას თან ახლდნენ მრავალნი წარჩინებულნი ქართველნი. როცა გამობრუნდნენ, ნადირობა დაიწყეს ტყეებში და მოვიდნენ ქალაქ თბილისში. შერთეს პრინცს თამარის უკანონო და, „ხარქისაგან ნაშობი გიორგი მეფის ასული“. ამ შემთხვევისა გამო შემატიანე ასრე ოხუნჯობს: „საულ მეფემ კარაულის

ძებნაში მეფობა იშოვა, ხოლო თამარის მძებნელმა ვირი იპოვა“ (იხ. ქ.-ცხ. გვ. 290). რომ განუხის მხარეს მეფეებს ნადირობა სცოდნიათ, ამას ამტკიცებს მეფე თეიმურაზიცა. იმას ნადირობა ჰქონია კაკის საბოქაულოში კულმუხელებთან (კაკელებთან) ერთად და აგრეთვე „განუხშიდა“ (იხ. არჩილიანი გვ. 60 და 61). ის აქებს კიდევ შაკის, როგორც სანადირო ადგილს. აქედგან ცხადია, რომ განუხი მე-XVI საუკუნეში ისევ საქართველოს ეკუთვნოდა. მეფეს აქა ჰყვანდა თავისი მამასახლისი თ. ოტია ჯანდიერიშვილი. მაშასადამე, მის დროს განუხელები ისევ ქრისტიანები იყვნენ და ქართველობდნენ; მაგრამ ამის შემდეგ გამუსულმანებულან შაბაზის მძლავრობით. ამ სოფელში აწ სცხოვრებს 5084 სული. მათ შორის არ არის არც ერთი ქრისტიანი. ყველანი გადაურჯულოებულან, დაუფიწყნიათ ქართული ენა და გადაჯილაგებულან თათრად. ამ ჟამად ნამდვილად იმათზე ითქმის, რომ გამხდარან იანიჩრებად. არიან მძვინვარე მუსულმანთა ფანატიკოსები და ქურდ-ავაზაკნი. ისინი არიან შესანიშნავნი მტაცებლობით. იმათ მიერ სტირის მთელი ზაქათალის ოლქა. აქ იპარავენ და იტაცებენ საქონელს, მიჰყავთ განუხს (ბაშგოინუქს) და მერე უკანვე პატრონებს უბრუნებენ, მისყიდვით და იმ ფასად, რამდენათაც საქონელი ღირს. ადგილობრივი პოლიცია ბევრს მეცადინეობს მათს მოქცევას და დაწყნარებას, მაგრამ მათი მოქცევა და ალაგმვა მაინც ვერ შესძლო აქამდე. ისინი აშკარად ქურდობენ და მტაცებლობენ. მათ გვერდით არის კიდევ ქართველთა 2 სოფელი: აშაგა-შაბაღუთ, იუსარი-შაბაღუთ (ქვემო და ზემო წაბლოვანი). ორივეში 1024 გამაჰმადიანებული ქართველია. განუხის აღმოსავლეთ მხარეს, აგრეთვე მთის ძირას, მდებარებს, ნუხის მახლობლად, ს. კას-შასი. „კახი“ — ინგილოურად ჰქვიან რიყის ოთხ-ხუთ გირვანქიან ქვას; ხოლო „მოხი“ მომეტებული სიტყვის ნაკვთია და წარმომდგარია იმ კანონით, როგორც მაგალითად „წვრილ-მრასლი“, „რამე-რუმე“, „ბიჭ-ბუჭები“ და სხვ. თათრულს ენაზე

არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს. აქედგან ცხადია, რომ ს. კობ-მოხი უწინ ქართველებისა ყოფილა და ახლა თათრებს უჭირავთ, ხოლო ქართველები თათრებად გადახალისებულან. თვითონ თათრები ამბობენ, რომ უწინ კობ-მოხი ქართველების სოფელი იყო. ვგონებ, ეს ასეც ყოფილა. ამ რწმუნებას ვაფუძნებ იმ გადმონაცემზე, რომელსაც თათრები მოუთხრობენ: „უწინ კობ-მოხს წყალი არა ჰქონიაო, — ამბობენ ისინი, — მაგრამ თამარ დედოფალს ის გამოუყვანია არხით ქიშის მდინარიდგანაო“. შესანიშნავია ეს არხი. კავკასიის მთის ფერდობზე: შორიდგან, ოთხის ვერსის სიგრძეზე, გიშის მდინარიდგან, კობ-მოხის წყალი გამოყვანილია არხით და ისრე ხერხიანად, ცოდნით და აწონ-დაწონვით გადმოტარებულია აღმართებზე, ლეღეებში და ფერდობებზე და მიყვანილია კობ-მოხში, რომ ახლაც გაუჭირდებათ ინჟინერებს ამისთანა არხის გათხრა კლდე-ღელე-ყურეში, ასგან წყლის აქა-იქ ფერდობებზე გადახტუნება, დაკლაკენა, აბრუნ-დაბრუნება და შეგუბება აქა-იქ ლეღეებში. ყველას უკვირს კობ-მოხის არხის კალაპოტის მიმართულება და მასში წყლის მიმდინარეობა. დღეს ამ წყლით არის სოფელი კობ-მოხი სულდგმული. ის გადატარებულია სოფლის თავზე, და მითი მორიწყვის სოფლის შესანიშნავი ღვღვის ბაღები.

აწ სოფელს კობ-მოხში სცხოვრებენ თათრები, და შიგ სოფელში არ მოიპოება ქრისტიანული ნაშთი. მაგრამ მის თავში, ერთს მშვენიერს ფერდობზე, ყოფილა ეკლესია. ამ ალავს ეძახიან თათრები „გუჯთეფა“ (ყვავილთა კორდი). ამბობენ ამ ეკლესიაში ერთმა მემცხვარემ ოქროს ხაზინა იპოვაო. ერთი ნუხელი სომეხი მარწმუნებდა (1889 წელს), რომ რამდენიმე ცალი ამ ხაზინის ოქროსი ჩემს სიდედრსაცა ჰქონდაო. ვინ იცის იქნება მართალიც იყოს. მოსე კლანკატვაცი, ისტორიკოსი აღვანიისა, სწერს, რომ აღბანიის მთავარს ჯუანშერს ჰქონდა ატარებელი ოქრო და ვერცხლიო (გვ. 162).

ეკლესია აწ დანგრეულია. ის მე ვნახე 1889 წელს. აქედგან კარგად მოჩანს გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსთა საკათედრო ეკლესია ყოვლად წმიდა ღვთის-მშობლისა; სჩანს აგრეთვე სოფელი დოდი და ალაზნის ველი.

დოდი პატარა სოფელია თათრებისა და ზედ ნუხის ქალაქზეა მიკერებული. „დოდი“, ვგონებ წარმომდგარა: სახელიდგან „დოდო“. დოდო ქართველთა წმინდანია. იგი ყოფილა წმ. დავით გარესჯელის მოწაფე. ალბათ ამ წმ. დოდოს სახელზე ყოფილა დოდიშში აშენებული მონასტერი, რისა გამო მას სახელად ჰრქმევია „დოდო“, მაგრამ თათრები თავისებურად გამოსთქვამენ ამ წოდებას. აწ ეკლესიები დანგრეულნი არიან. ეტყობა, მის გარშემო ყოფილა მრავლად სენაკები. ვინ და როდის ალაოხრა ეს მონასტერი, არავინ იცის. აწ მის არე-მარეში ქართველობა აღარ სცხოვრებს და ყოველივე აოხრებულა, მოშლილა, დარღვეულა, დაფუშულა და განადგურებულა.

„გულ-თეფას“ ეკლესია და მონასტერი დოდისა ანუ დოდოსი და აგრეთვე ეკლესია გიშისა ერთმანერთს შეჰყურებენ. ისინი არიან აშენებულნი გიშის მდინარის ნაპირებზე, მარცხნივ და მარჯვნივ, რომელსაც გიშის მდინარის ხეობა ჰქვიათ. ესენი სამიგენი თითქმის ქალაქს ნუხს ეკუთვნიან, და ნუხს დაჰყურებენ. ამათში ყველაზე უფრო შესანიშნავია გიშის ეკლესია. ეს იყო გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსთა საკათედრო ეკლესია. იმათ ეპარქიას შეადგენდა ნუხის მაზრა და ზაქათალის ოლქა—საინგილო. ვიდრე მონგოლები დაიპყრობდნენ ჰერეთს მე-XIII საუკუნეში, სასულიერო მთავრობა მუდამ გიშში ცხოვრებდა, მაგრამ შემდეგ ამ მხარეში მონგოლები დასახლდნენ და გაძლიერდნენ, ხოლო ქართველობა შესუსტდა. მაშინ მთავარ-ეპისკოპოსთა თვისი კათედრა გადმოუტანიათ სოფ. კაკში, ქურმუხის წმინდა გიორგის ეკლესიაზე, რისა გამო ისინი იწოდებოდნენ ხან გიშელ-ქურმუხელ მთავარ-ეპისკოპოსად, ხან ქურმუხელ-

გიშელად. იმათ დიდი თვალ-ყური ექირათ აქაურს ქრისტიანებზე და ეკლესიის მდგომარეობაზე, რადგან ნუხისა და არეშის ანუ ალტაშის მაზრები საფარნი იყვნენ კახეთის სამეფოსი. თუმცა ნუხის მაზრაში აღმოსავლეთ-სამხრეთისაკენ მუსულმანობა გაძლიერებული იყო, გიში მაინც კახეთის სამეფოს ეკუთვნოდა და გიშის მცხოვრებნი მართლ-მადიდებელ სარწმუნოებას აღიარებდნენ მე-XV საუკუნემდე. მთავარ-ეპისკოპოზი კირილე დონაური 1310 წელს ასახელგბს 18 მთავარ-ეპისკოპოზს, რომელნიც მწყსილდნენ ნუხის მაზრას, კაკ-ელისენს, წუქეთს, კავკასიის მთის ჩრდილოეთ მხარეს: ავარიას, ახტის, წახურს და სხვ. პ. იოსელიანის სიტყვით გიშის ეპარქია გაუხსნია ვახტანგ-გორგასლანს მე-V საუკუნის დამლევს. მას იხსენიებს მე-VIII საუკუნეში არჩილ მეფე, როცა ადგენს ეპისკოპოზთა სიას, რა რიგზე და წესზე უნდა იხსდნენ ისინი მეფეთა დაგვირგვინების დროს. ამ სიაში ეპარქიის მთავარ-ეპისკოპოზი ხსენებულია მხოლოდ „გიშელად“, მას იხსენიებს 1723 წელს გეოგრაფი ვახუშტიცა; მაგრამ მის დროს გიშის ეპარქია გაუქმებული ყოფილა. მეფე ერეკლე და ანტონ კათალიკოზი პირველი, როცა ადგენენ სიას, რა წესზე და რიგზე უნდა იხსდნენ მთავარ-ეპისკოპოზნი მეფის დაგვირგვინების დროს ძველებურ წესისამებრ, სხვათა შორის სწერენ: „უკეთუ ოდესმე კიდევ აღდგენილ იქმნას გიშის კათედრა, მაშინ გიშელ მთავარ-ეპისკოპოზმა დაიჭიროს ის ადგილი, რომელიც მას ეკუთვნოდა ძველის-ძველადგანვე (იხ. Цер. Груз. Пурцел.).

ინგილო ჯანაშვილი.

(შემდეგი იქნება).

ანტონი I

კათალიკოს-პატრიარქი საქართველოსი

(თ. ურდანასი *).

1752 წ. ანტონმა დაასრულა თვისი ვრცელი თხზულება „მზა-მეტყველება“, რომელშიაც არის მონათხიზიტურის სწავლის წინააღმდეგნი აზრნი მოყვანილი. ამ თხზულებიდან სჩანს ანტონის მეცნიერებისადმი სიყვარული, შორს-გამჭვრეტელობა, ყველა ეკლესიის მწყემსს შეეძლო მხოლოდ ამ თხზულებაში მზა სიტყვა, მზა მიგება ეპოვა მონათხიზიტელებთან გასამკლავებად.

ეს თხზულება განიყოფება სამს წიგნად. პირველს წიგნში ნათქვამია საზოგადოდ მწვალებლობაზედ და კერძოდ ფილოსოფიურათ, ღვთისმეტყველური და დოღმატიური გაბათილება ნესტორის მწვალებლობისა, რომლითგანაც წარმოსდგა მონათხიზიტობა. მეორე წიგნში მოთავსებულია ვრცელი ისტორია ეგვიპტიანებისა და განსაკუთრებით დიოსკორისა, ალექსანდრიელი პაპის უსჯულოებათა და შემდეგ ისტორია სომხითის მწვალებლობის აღორძინებისა; იქვეა განმარტებული უმთავრესი სადავო კითხვები საღვთო წერილიდან ქალკიდონის კრების აპოლოლიით და მისი უმთავრესი მოღვაწეებისა: წმ. ფლავიანისი და პაპა ლომისა მათის ეპისტოლეებით, რომელნიც არიან განხილული ვრცლად და ყოველ მხრივ. მესამე წიგნი შეიცავს ორ მესამედზედ მეტს მრთელის თხზულებისას და წარმოადგენს ფილოსოფიურს (სხოლასტიკის

*) იხ. მოკზაურა № 2.

მხრივ) ღვთის-მეტყველურ და ისტორიულს ანალიზსა და მონოფიზიტთა ძირითად მოძღვრებათა გაბათილებასა: სამებაზე, ბუნებითზე (естество) და პიროვნებაზედ, არსებაზედ, ბუნებაზე (природа) და იპოსტასზედ, ერთს შედგენილს ბუნებაზედ ქრისტესში. როდესაც იგი ამ კითხვებს არჩევს, მოჰყავს-მას სხვა-და-სხვა სომხის კათალიკოსების მოძღვრებანი, სომხის ეკლესიის დადგენილებანი და სომხის მწერლები, რომელთაც უთანხმოებას სწამებს კათალიკოსი; ქალკედონის კრებამდე საღვთო წერილი და ისტორია მათ თავისებურად უსმოდათ. აქედამ სჩანს, რომ სომხის ეკლესიაში არ არის ერთი განსაზღვრული სწავლა, რომ ზოგიერთი მწერლები მონოფიზიტის სწავლის მომხრენი არიან, ზოგი უარს ჰყოფენ ქალკედონის კრებასა, მრავალი, თითქმის $\frac{1}{3}$ სომხეთის კათალიკოსნი არ განიჩჩევნიან მართლ-მადიდებლობისაგან, ზოგს მათგანს საშუალო ალაგი უკავია მათ შორის. ანტონმა ნახა, რომ სომხები ასწავლიდნენ, ვითომც ორი ბუნება ქრისტესში გადაიქცა ერთად შემდეგ შეერთებისა და ამაზედაც დასწერა მან სიტყვა. მესამე წიგნის უკანასკნელს თავებში ანტონი სწერს მართლ-მადიდებელ მოძღვრებას შესახებ ორის ბუნებისა იესო ქრისტესში, განმარტებს სადავო კითხვებს წმ. კირილე ალექსანდრიელის თხზულებიდან ორს მოქმედებაზედ და ორს ნებაზედ იესო ქრისტესში და, უკანასკნელ ამბობს ქრისტეს ღვთიურის სხეულის უხრწნელობაზედ. ანტონმა არ დასტოვა უყურადღებოდ ზემოხსენებული თხზულებაცა სომხის კათალიკოსის ლაზარესი („ნანატრი სამოთხე“) და უარ ჰყო იგი. *)

ამ ბრძოლის გამო სომხის პროპაგანდისტებთან, ანტონი დაუახლოვდა ლათინთა პატრებსა, რომელთაც მიაწოდეს მას ამ ბრძოლისათვის საჭირო მასალები. ამასთანავე ლათინთა

*) ეს თხზულება თუმცა ძრაველ მნიშვნელოვანი იყო სომხებისათვის, მაგრამ ის ასე რიგად არ ყოფილა გავრცელებული მათში.

ბერები იყვნენ საჭირო მისთვის, რადგან მათ შეეძლოთ ხელმძღვანელობა გაეწიათ ანტონისათვის საქართველოში სასწავლებლების დაარსების საქმეში სხოლასტიკურ სკოლების გემოზედ. ხშირად იგი თვითონ ინახულებდა ხოლმე მათ და ჰქონდა მათთან საუბარი, მათთან აგზავნიდა თვისს მედავითნეს ტიმონს, ბერობაში ტრიფილს, რომელმაც ბევრი იღვაწა სამწერლო ასპარეზზე და შემდეგ დაინიშნა ანტონის-მიერ დაარსებულის დიკასტერიის მდივნად ¹⁾. ეს ტრიფილო ხშირად ასე ეუბნებოდა მათ: „რამდენჯერ ვყოფილვარ აქ ანტონის პატრიარქობაში და რამდენი სასიამოვნო დღეები გამიტარებია მე აქ პატრებთან, რომელნიც უხვად მასპინძლობდნენ ხილით და მურაბით“ ²⁾. მოხერხებული მისიონერები თან-და-თან იყოლიებდნენ, გადაჰყავდათ კათოლიკეთა სარწმუნოებაში. ამასთანავე პატრები ამტკიცებდნენ, რომ თითქო ფლორენტინის კრება მსოფლიო კრება ყოფილიყო; ისინი ადგენდნენ ცნობებს ამ კრების შესახებ. ამისთანა ხრიკებით მათ შეეძლოთ შეერყიათ ანტონი, რომელიც იყო გაცნობილი საეკლესიო-ისტორიასთან და სხოლასტიკურ ქრისტიანულ ღვთის-მეტყველებასთან ლათინურის წყაროებიდან. გაძლიერებულ კათოლიკეთა ეკლესიას, რომელსაც ქრისტიანობის განათლების დროშა მალლა ეკავა და რომელმაც გამოზარდა მრავალი ნასწავლი მისიონერები, შეეძლო შეეცდინა ცნობის-მოყვარე კათალიკოსი. კათალიკოსის ფიქრი იყო საქართველოში სკოლები გაემრავლებია და განათლება შეეტანა ყველგან იმ მხარეში.

ანტონს დღე და დღე ეტყობოდა რყევა თვისს სარწმუნოებაში. ის დააჯერეს ფრანგებმა ფლორენტინის უნიის კანონიერებაში. ეს მოხდა 1754 წ. შესანიშნავი ის არის,

¹⁾ საეკლესიო გუჯრები დ. ფურცელაძისა, გვ. 42; კრებული ქართული საგულებისა, გვ. 416, 538.

²⁾ კრებული ხელთნაწერის აქტებისა, გვ. 472.

რომ ანტონმა „მზამეტყველების“ დასრულების შემდეგ 1752 წ. განაცხადა: „დასრულდა წიგნი ესე მეფობასა იმპერატორი-ცა ელისაბედ ასულისასა რუსეთში, იმერეთში მეფის სოლომონ ალექსანდრეს ძისა, რომში პაპის ბენედიქტე VIII დროს, აფხაზეთში ბესარიონ კათალიკოსის დროს და სხვ.“ ანტონმა რალამც თვისი სარწმუნოება გასცვალა რომის ეკლესიის სარწმუნოებაზედ, ამისათვის ის დაუკავშირდა პაპა ბენედიქტე VIII, რომელმაც სიხარულით იწყო ამ დროიდან მიწერ-მოწერა მასთან საიდუმლოდ. ჩვენ არ ვუწყით, რას შეიცავდა ეს მიწერ-მოწერა, რადგან ეს წერილები ჯერ არ არის შეკრებილი და დაცული, თუმცა ამ 25 წლის წინეთ ის წერილები ნახული იყო ³⁾ და აგრეთვე იმ კრების განჩინება, რომლითაც მტკიცდებოდა 18 თვე ანტონის რომის სარწმუნოებაში ყოფნა, უეჭველად ამ წერილებზედ იყო დაფუძნებული. უკეთუ ანტონი 18 თვე იმყოფებოდა შემცდარი და რომის სარწმუნოების აღმსარებელი, მაშასადამე, მისგან უნიის მიღება იქნებოდა ივნისს 1754 წ. დ. ფურცელაძე, რომელსაც ჰქონდა წაკითხული ეს წერილები, ამტკიცებს, რომ ანტონიმ მიიღო უნია ტფილისელ პატრების სახლში. ამ ამბის გამგები იყო მეფის მოძღვარი, დეკანოზი ზაქარია გაბაშვილი, რომელიც ვერ მიხვდა ჯერ კიდევ რაში იყო საქმე. კათალიკოსი იმის დანახვაზედ კარებს მოეთარა

³⁾ დ. ფურცელაძემ გადმოკვდა ჩვენ როგორ შეიძინა მან კერძო ზიარებისაგან ეს ანტონის წერილები, შეკრებილი ანტონის მოწაფის არქიმანდრიტის იოსტოსაგან, რომელიდანაც მტკიცდებოდა ნამდვილად მისი (ანტონის-მიერ) შართლ-მადიდებლობისადმი გუჟღავნება. ეს წიგნი ეთხავებია მას გენარდის დ. ეიფიანისათვის, რომელსაც გადაეცა ის ტფილისის ნოტარიუსის ეიფიანისათვის. ამ გადაცემ-გადმოცემაში ეს ძვირფასი ნაშთი ვინ იცის საუკუნოდ დაიკარგა და ამ ნაირად ეგულა სიძველე ამისთანა ზიარებაში იღუპება და სანუღამოდ ისნობა.

და იქ დაიმალა. ეს შემთხვევა გაახსენა. გაბაშვილმა მეფე თეიმურაზ II, რომელიც არ იყო ამაში პირველად დაჯერებული, შემდეგში კი ისიც საცნაურ იქმნა თვით კათალიკოსისაგან, თუმცა მასი გადარჯულება ჯერ საიდუმლოდ იყო.

გახდა რა კათალიკოსი საიდუმლო უნიატი, მან ფრანგების ბერების შემწეობით მიჰყო ხელი უნიის პროპაგანდის გავრცელებასა სამღვდლოებაში და ერის კაცებში; ამ შემთხვევაში ის ძლიერ სიფრთხილით იქცეოდა. მისმა მოქმედებამ მწარე ნაყოფი გამოიღო, კათალიკოსთან დაახლოვებული სასულიერო პირნი გაეცნენ უნიას და ბევრმა მიიღეს კიდეცა. მათგან გავრცელდა ერის კაცებში, ქართველებსა და სომხებში⁴). ანტონის ამისთანა საქციელმა ჩქარა მიიქცია ყურადღება მეფისა და სამღვდლოებისა. მრავალი სასულიერო პირნი შეიქმნენ მხილებელი კათალიკოსის, რადგან მან უარ-ჰყო თვისი რჯული, რომელიც დაიცვეს წინაპრებმა სისხლით. თეიმურაზ II გაუგზავნა ნინოწმინდელი (ბოდბელი) მიტროპოლიტი საბბა, თუზიშვილი, მეფის შვილის გიორგის მიმრქმელი, ანტონს, გასაგებად მისა—ნამდვილად მართალია კათალიკოსისაგან უნიის მიღება, თუ ჯერ მარტო განზრახვა აქვსო. საბბამ ამისთანა საშუალება იღონა ამ შემთხვევისათვის. ის მივიდა ანტონთან და აღსარების დროს აღიარა მასთან, რომ იგი კათალიკების სარწმუნოებას შეუდგა და არავითარს ტანჯვას ამ ქვეყნიურსა, არცა სიკვდილსა არ ძალ-უძთ იგი შეარყიონ და უარი ათქმევინონ რომის სარწმუნოების ქეშმარიტებაში. ანტონი მოსტყუვდა: ამ დღიდან იწყო მან მიწერ-მოწერა საბბასთან, დაარწმუნა იგი

⁴) Собрание рук. актовъ. გვ. 321, 389; 471. დიკს შესანიშნავია ის, რომ ანტონმა მიიღო უხვი შემოწირულება თვისის სიმამრის გივი ამილახვარასაგან კათალიკეთა ეკლესიების სასარგებლოდ ქართლში, ჩხატაღიში და იმერეთში (ქართლის ცხოვრება II, გვ. 417).

ვითომ რომის სარწმუნოების უპირატესობაში. რამოდენიმე ხნის შემდეგ ამ წერილებმა დასაჯეს იგი ⁵). ანტონს უხაროდ, რომ მან მოინადირა საბბას გული და გახდა თვისი თანამოაზრე; მოუწოდა შემდეგ კათოლიკების პატრსა ნიკოლას და აუწყა საბბას მოქცევა რომის სარწმუნოებაზედ. — „დავიჭირეთ თუ არა ბადეში ზუთხიო“ — ამბობდა იგი. პატრს ექვი ჰქონდა ამაზედ. — „მე ვძრწი, ვაი თუ ამ ზუთხმა ბადე გახიოს და თან გაიყოლოს წვრილი და სუსტი თევზებიცაო“ — უპასუხებდა ანტონს ეს პატრი ⁶).

მოგვეყავს აქვე მოკლეთ ისტორია ლათინთა პროპაგანდისა საქართველოში. აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკკლესიების განყოფის შემდეგ (1054 წ.) საქართველო მიემხრო მართლ-მადიდებელს საბერძნეთსა. ჯვაროსან ომიანობის დროს საქართველო (რომელმაც მიიღო მონაწილეობა ქრისტეს საფლავის განთავისუფლებაში) პირველად შეეტაკა ლათინთა სწავლასა, თუმცა ლათინებს ვერა დააკლო-რა. როდესაც ლათინთა ძალა შეირყა სირიასა და პალესტინაში სარაციებისაგან, პაპმა სთხოვა შემწეობა ქართველს დედოფალს რუსუდანს, რომელსაც არ შეეძლო შემწეობის აღმოჩენა მისთვის, რადგან თვითონ ეომებოდა მტერსა. XIII საუკუნის დამდეგს საქართველოს შემოესია საშიში ჯარი ჩანგის-ყაენისა. რუსუდანმა პირველად სთხოვა ქრისტიან მეზობლებს (მთიულებსა და სომხებს) შემწეობა სარწმუნოების დასაცველად. სხვათა შორის ის მიიქცა პაპა ჰონორი III (1224 წ.) ეპისტოლეთი, რომელშიაც ატყობინებდა მას მტრების შემოსევას და მათთან ომში დახმარებასა. ჩანგის-ხანმა პირველად დასცა თავს-ზარი სამხრეთ რუსეთსა და ამის შემდეგ კათოლიკებსაც ხვდება წილად მისი რისხვა. დედოფალი ბოდბის იხდიდა პაპთან, რომ ვერ მიემხრო მას სარაციებთან ომის დროს; ამას-

⁵) კრებული ხელთნაწერებისა, გვ. 431).

⁶) აქვე, გვ. 431... (საეუთარი ხელთნაწერა მ. იოსელიანისა).

თანავე გამოსთქვამდა იგი სიხარულს, რომ პაპი აგზავნიდა იმპერატორს (ფრიდრიხ III) სარაციებთან საბრძოლველად და ჰპირდებოდა მას მასთან ერთად ეომნა. სარაციებთან ქრისტეს საფლავის განსათავისუფლებლად. ეს ბარათი დედოფლისა სპასალარის ივანეს ბარათითურთ გაუგზავნა მან ქ. ანის ეპისკოპოზის დავითის ხელით. პაპმა აქო მლიქვნელობით დედოფლის განზრახვანი, აქეზებდა ქართველს ერს და სთხოვდა უფალს, რომ ისინი შეერთებულიყვნენ ფრიდრიხთან საზოგადო მტრების დასამარცხებლად. ჰონორი სთხოვდა მას ხალხში წაკითხულიყო ეს ბარათი. მაგრამ შემწეობა მაინც არ მისცა მან დედოფალსა. ქართველები კი სომხებთან ერთად იღებდნენ მონაწილეობას ჯვაროსან ომში. მონგოლებმა მოახრეს კავკასი, სომხეთი, აღბანია (რომელიც საქართველოს ეკუთვნოდა) და აიღეს მრავალი ქალაქები ივერიისა (1237—1240 წ.) რუსუდანი მაინც არ ემორჩილებოდა თათრებს და მიჰმართა ქრისტიანებს ამხედრებულებიყვნენ ჯვრის მტრების წინააღმდეგ და ხელმეორეთ მიჰმართა ეპისტოლეთი პაპ გრიგოლ IX (1238 წ.). იგი სთხოვდა შემწეობას მონგოლებთან საბრძოლველად და აღთქმას აძლევდა თუ დაეხმარებოდა თვისის ქვეშევრდომითურთ მიიღებდა „რომის სარწმუნოებასა“. პაპი სწერდა, რომ მას ამ უამად არ შეუძლია შემწეობის აღმოჩენა, რადგან კათოლიკეთა ეკლესია დიდს განსაცდელშია ჩავარდნილი ფრიდრიხ II-გან გერმანიაში, სარიცინებისაგან—სირიაში, მავრებისაგან—ესპანიაში და თითონ ქრისტიანებისაგან—იტალიაში. აქებდა დედოფლის მოსაზრებასა კათოლიკობის მიღებაში. პაპი ჰპირდებოდა გაეგზავნა მის ქვეყანაში დომინიკანელი ბერები (ეს ცნობები ამოღებულია ჩვენგან „Le chistianisme enchine en fartany et au fibet“-გან. პაპის წერილი დაბეჭდილია „Odor Rag-naedi Annalless“-ში ann 1224, p. 536). რუსუდანის წერილი 1223 წელსა ჰონორი III: „ჩემი ძმა, საქართველოს მეფე გარდაიცვალა, მე გავხდი მისი მემკვიდრე. მე თქვენ

გთხოვთ ლოცვა-კურთხევასა ჩემი და ჩემის ქვეშევრდომთათვის. ჩვენ მივიღეთ რჩევა თქვენის ლეგატისაგან, რომელიც დამი-
 ენტში (ქვემო ეგვიპტეში) იმყოფება, რომ ჩემს ძმას შემწეო-
 ბა მიეცა ქრისტიანებისათვის. მან კიდევაც გადასწყვიტა და
 მოემზადა წასასვლელად, მაგრამ ურჯულო თათრები (მონ-
 გოლები) შემოესივნენ ჩვენს ქვეყანასა, ბევრი უბედურება
 მიაყენეს ჩვენს ხალხსა და 6000 კაცი გაგვიჟლიტეს. ჩვენ არ
 ვუფრთხილდებოდით მათ, რადგან ქრისტიანები გვეგონა, მა-
 გრამ, როდესაც გავიგეთ, რომ ისინი ურჯულოები იყვნენ,
 ჩვენ შევკრიბეთ ჩვენი ძალა და დავესხით თავზედ მათ, ამოვ-
 ხოცეთ 25,000 კაცი, წავიყვანეთ მრავალი ტყვე და დანარ-
 ჩენი გავაძვეეთ ჩვენის კუთხიდან, და აი ამათ შეგვიშალეს
 ხელი თქვენის ლეგატის რჩევის ასრულებისა. ახლა ჩვენ გა-
 ვიგეთ, რომ იმპერატორი ფრიდრიხ III, თქვენის ბრძანებით,
 უნდა მოვიდეს სირიაში, წმ. ქვეყნის განსათავისუფლებლად.
 გვაცნობეთ, როდესაც უნდა წავიდეს ის იქა, დანიშნეთ დრო
 და ადგილი, როდის და სად უნდა გავგზავნოთ ჩვენი სარ-
 დალი იოანნე და მრავალი სხვა აზნაურნი მთელის ჩვენის
 შეიარაღებულის ჯარით ქრისტიანების მოსახმარებლად და
 წმიდა საფლავის განსათავისუფლებლად. თქვენ უნდა უწყო-
 დეთ, რომ ჩვენი სარდალი იოანნე და მრავალი აზნაურნი
 ჯვაროსნები გახდნენ და უცდიან ჯვაროსანთ წასვლას. ამი-
 სათვის ჩვენ გთხოვთ თქვენ გამოგვიგზავნოთ ცალკე წერილი
 ჩვენთან საკუთრად, როგორც აღმოსავლეთის ქრისტიანებსა
 თქვენის ლოცვა-კურთხევითა“. ამისთანავე შინაარსის ბარათი
 გაუგზავნა პაპს სარდალმა იოანემ. — პაპმა მიუგო რუსუდანსა
 და იოანნესა ცალკე ეპისტოლეთი. იგი აქებს დედოფალსა
 და მის ერსა ქრისტეს სარწმუნოების მიმხრობისათვის და
 აცნობებდა წერილის ერთის წლის შემდეგ, უცხადებს რა
 იგი სრულს ცოდვების მიტევებასა მას და მის ყველა ქვეშე-
 ვრდომთა, რომელნიც მიიღებდნენ მონაწილეობას ამ ომში,
 პაპი სთხოვს დედოფალსა ეს ეპისტოლე წაუკითხოს ყველას.

ის დაწერილია 12 მაისს 1224 წ. („Новое Обозрѣніе“ 1891 წ. № 2505, სტატია ერიცოვისა).

ჯალალ-ედინი დაცა საქართველოს მოულოდნელად, აიღო იგი და იმეფა იქ. რუსუდანი გაიქცა იმერეთში და იქიდან 1235 წ. სწერდა პაპი გრიგოლ IX (1225—1240 წ.), რათა შემწეობა მიეცა მონგოლებთან საომრად. თვისის მხრით იგი აღუთქვამდა მას მონგოლების გაძევების შემდეგ ჯვაროსნებთან ჯარის შეერთებასა. მაგრამ პაპმა შემწეობის მაგივრათ გაუგზავნა დედოფალს (1240 წ.) შვილი ბერი მქადაგებელ ძმათა ორდენისა (*trates predicatares*) კათოლიკობის პროპაგანდისათვის. ამ მქადაგებლობის ცდამ დედოფლისა და მისის ერის მოსაქცევად უნაყოფოდ ჩაიარა. რადგან შემწეობა არ მიიღო პაპისაგან, რუსუდანმა უარ-ჰყო მათი სარწმუნოება. ქართველებმა და სომხებმა მაინც კონჩაკის მეთაურობით თათრებთან ერთად გამოუტყაბდეს ომი სარაცინებსა, რომელთაც დაამხეს რა პტოლომეიდა, დაიპყრეს სირია და პალესტინა და დროებით შეაჩერეს სარაცინები ქრისტიანების ქვეყანაში. (Церк. Исторія II. Ioseliანი). პაპებმა განაგრძეს თვისი პროპაგანდა საქართველოში. პაპმა ნიკოლოზ IV—1289 წ. გამოგზავნა საქართველოში ახალი მქადაგებლები იმავე *trates praedicationes* ორდენისა, რომელიც მიიღო მეფემ დიდის სათნოებითა. მეფემ დაარსა მათი ეპისკოპოზის კათედრა ტფილისში. პაპმა იოანე XXII^ე დანიშნა იქ ახალი ეპისკოპოზი იოანე ფლორენტინელი განსაკუთრებითი სიგელითა, რომელიც დაცულია *in Annol. Nist. Baroni*. (Ист. Церк. II. Ioseliანი) და გაუგზავნა წერილები მეფეს და მთავრებს. ეს მოხდა 1329 წ. ეს კათედრა იყო ხარების ეკლესიის ახლო, ახლანდელი კათოლიკეთა ეკლესიის მახლობლად. 1600 წ. ამ კათედრაზე ეპისკოპოზი არ მჯდარა და მართავენ პატრები (Опис. Древн. г. Тифлиса, II. Ioseliანი) სია იმ პატრების და აგრეთვე საინტერესო ცნობანი კათოლიკეთა პროპაგანდაზედ აქვს პ. უმი-

კაშვილს. ეს ცნობები ამოღებულია ვატიკანის წიგნთ-საცავი-დან. მე-XVII საუკუნიდან მოკიდებული საქართველოში ხშირად მოდიოდნენ პაპის მისიონერები და მოგზაურები, უფრო კაპუცინის ორდენისა, რომელთაც დაგვიტოვეს ცნობები ქართველთა ერის პოლიტიკურ და რელიგიურ ცხოვრების შესახებ. ამისთანები იყვნენ, მაგ., ვინცეცი მარკო-პოლო, ვილდებრანდი, პლანო-დე-კარპინი, ვილჰელმ რუბრუკვი, ას-ცელინი და სხ. ისინი სცდილობდნენ დაენერგათ ქართველს ხალხში პაპის ბატონობა და კათოლიკის სარწმუნოების გა-ვრცელება. მაგრამ იმდენი ნაყოფი ვერ მოიტანეს. ფლორენ-ტინის კრებაზედ (1437—1439 წ.) უფრო ძლიერ იმოქმედეს კათოლიკებმა ქართველებზედ. რადგან პოლიტიკური მდგომარეობა ძლიერ შეირყა, ამისათვის საქართველო, სომხეთი და ბიზანტია იძულებულნი გახდნენ შემწეობა ეთხოვათ პაპებისათვის და ფლორენციაში პაპის-მიერ მომხდარ კრებაზედ და-სწრება აღმოსავლეთის და დასავლეთის ეკკლესიების შესაერ-თებლად. ამის და საბერძნეთის იმპერატორის და ლათინთა ბერების მოთხოვნილებისა გამო ქართველი მეფე კონსტანტი-ნე III (თუმცა ლათინებს არ თანაუგრძობდა) გადასწყვიტა გაეგზავნა მოციქულები პაპა ალექსანდრე VI ფლორენტინის კრებაზედ დასასწრებლად საბერძნეთისა, რუსეთისა და სომხი-თის წარმომადგენლებთან ერთად. საქართველოს ეკკლესიის წარმომადგენლები იყვნენ მიტროპოლიტი იოანნე, რომელ-საც ეწოდების კიდევ ისიდორე—გრიგოლი, ერთი ქართველი თავადი და აგრეთვე ტრაპეზუნდის მიტროპოლიტი დორეთე-ოზი. ქართველ მიტროპოლიტმა და თავადმა სრულიად არა-ფერი არ დასთმეს ლათინთა სარწმუნოებისათვის, თუმცა ბევრს ეხვეწნენ პაპი ევგენი IV, ბიზანტიის იმპერატორი და სხვა უნიის მომხრენი. როდესაც პაპი და იმპერატორ პალეო-ლეგმა მოიწადინეს ძალით ზომების ხმარება ხელის მოსაწერად მართლ-მადიდებელის ეპისკოპოზებისაგან კრების დადგენილე-ბაზედ. მაშინ მიტროპოლიტი იოანნე საიდუმლოდ წამოვიდა

ფლორენციიდან ვენეციაში და იქიდან კონსტანტინეპოლით საქართველოში მოვიდა. (Краткая история груз. церкви, II. Иоселиани). საქართველოს ეკლესიამ ფლორენტინის უნია არ მიიღო, მაგრამ კავშირი დასავლეთის ეკლესიასთან მაინც არ შეწყვეტილა. მაგ., 1460 წ. მეფე გიორგიმ გაუგზავნა პაპს კათალიკოზი ნიკოლოზი. ეს უკანასკნელი მოვიდა კოლხიდით და სკვითით ვენეციაში (შედგევი ამ მოციქულობისა თურქთა შემოსევისა გამო არ ვუწყით. (Опис. др. г. Тифлиса, II. Иоселиани).

მე-XVII საუკუნის დამდეგს, როდესაც ლათინთა მისიონერებმა მთელი ქვეყანა მოიცვეს, სხვა-და-სხვა რომაელის ორდენის ბერები მოვიდნენ საქართველოშიაც. 1625 წ. საქართველოში დამკვიდრდნენ მისიონერები თეოტინელი ორდენისა და 1615 წ. პირველად მოვიდნენ ქ. გორში რამოდენიმე ბერები კაპუცინოს ორდენისა, დაიქირავეს იქ სახლები და დაუახლოვდნენ მცხოვრებლებს. ეს ორდენები წინანდელ მისიონერებს არ ჰგავდნენ. ისინი ძლიერ ფრთხილად მოქმედებდნენ და ამისათვის ძლიერ საშიში იყვნენ ივერიის ეკლესიისათვის. შემოხსენებული კაპუცინები იყვნენ ვითომდა ექიმები და ამიტომ იმათ ჩქარა მოიპოვეს სიყვარული ხალხში, უფრო-კი სომხებში. როდესაც პაპს ურბან VIII-ეს შეატყობინა თვის ვრცელ მოხსენებაში ბერმა პეტრე ვალემ (1614—1627 წ.) ამ ორდენების ნაყოფიერი მოქმედება, მან 1626 წ. გამოგზავნა განსაკუთრებული მისიონერი ავიტა-ბოლი ქართველ მეფეებთან ქ. ვორში ნიადაგ მისსიის დასაწყობად. მას, ვითომდა ექიმს, დიდს პატივს სცემდნენ მეფე და კათალიკოსი ზაქარია (რომელიც სომხეთის კათალიკოსი ჰგონია შეცდომით გრაფ ტოლსტოისა), და იმის ნებართვით მათ გახსნეს ქალაქში „კაპილიცია“ და არწმუნებდა მათ დაეკავებიან პაპთან მეგობრობა. 1629 წ. მეფე და კათალიკოსი მართლაც მიიქცნენ ურბან VIII წერილით, რომელიც ინახება, პ. იოსელიანის სიტყვით, კლიმენტ გალთან (Conciliot de le gl.

Armen. anec. legc. Rom.) და მოახსენეს მას შესახებ ლათინთა მიერ „კაპილიცის“ დაარსებისა ქ. გორში. პაპმა აგრეთვე გამოუგზავნა მაგიერად კათალიკოსს სამეგობრო ეპისტოლე და მეფეს შესხმა. 1631 წ. ავიტა-ბელიმა გაახარა პაპი ბერების ნაყოფიერის მოქმედებით და პაპმა 1635 წ. გამოგზავნა ახალი მისიონერები—კაპუცინები საქართველოში იმ აზრით, რომ დაეარსებიათ სამუდამო მისია სატახტო ქალაქ ტფილისში. ამ მისიონერებმა მიიღეს ამავე წელში შემდეგი ს-ინტერესო ინსტრუქცია ავიტა-ბელისაგან: ა) ასაცილებლად თავიდან უსიამოვნო შეტაკებისა ქართველებთან და სამღვდლოებასთან იქადაგონ მხოლოდ სომხებში და ისიც თითო-თითობ; ბ) მიჰყონ ხელი ექიმობას; გ) მიეცესთ ნება ლიტურდიის შესრულებისა ყოველნაირ შესამოსში; დ) ჩაიცვან სხვადა სხვა ნაირი შესამოსი; ე) იყოლიონ ცხენები, მსახურნი და ყმები; ვ) იწყონ ვაჭრობა და ფულების გასესხება დიდს სარგებელში და სხ. (**Римскій католицизмъ въ Россіи графа Толстого**). ამ მისიონერებმა დაიკავეს საკათედრო ლათინთა ეკკლესია, რომელიც იყო მიტოვებული 1600 წლიდან უეპისკოპოზოდ. ეკკლესიის წინამძღვრებად ინიშნებოდნენ რომის კოლლეგიის წარმდგენილობით, რომელიც იყო დაარსებული რომში კათოლიკეთა სარწმუნოების გასავრცელებლად, ცნობილი მოგზაური შარდენი სცხოვრობდა მათთან მე-XVII საუკუნის ნახევარში და სწერს მათს მდგომარეობაზედ ტფილისში, გორში, სამეგრელოში და ქუთაისში. გარდა ზემოხსენებულის ეკკლესიისა მათ ჰქონდათ კიდევ ცალკე სახლი, სადაც ასრულებდნენ საიდუმლოდ ღვთის მსახურებასა; ისინი მალავდნენ თავიანთ ხარისხსა და მოქმედებდნენ მალვით; ხალხი იცნობდა მათ როგორც ექიმსა და ვაჭრებსა. ისინი ატარებდნენ ზნეობრივ ცხოვრებასა და შეძლებისა და გვარად ყველას პატივისცემას სცდილობდნენ. თავადებს დიდის პატივით ვეპრობოდნენ ისინი, უწევდნენ სამსახურსა ექიმობით, ფულით, შეაქცევდნენ გალობით, მუსიკით და

სასიამოვნო მუსაიფით; დიდის პატივით ეპყრობოდნენ სანღვდელოებას და როდესაც მიეცემოდათ შემთხვევა აქეზებდნენ მათ—შეესწავლათ მათი საღვთისმეტყველო მეცნიერებანი. მეფეების იყენენ საუკეთესო მკურნალები და აყვარებდნენ თავსა. სასახლეში მათ ეპყრობოდნენ დიდის პატივითა. ცნობილი მოგზაური შარდენი გამოცხადდა როსტომ მეფის სასახლეში XVII საუკუნეში „სასახლის მდივნის, რაფაელ პატერიოტურთ“ ქორწილში კაპუცინების თანხლებითაცა. ქორწილში კაპუცინებს ეკავათ საპატიო ადგილი „ეპისკოპოზების შემდეგ“ და შექეიფდნენ თუ არა, იწყეს საღვთისმეტყველების სმა. მეჯლისზედ მეფის თხოვნით „კათოლიკეთა პრეფექტმან“ მოიტანა *Epinette* და „ითამაშა მასზედ და იმღერა“. ბოლოს მეფე სვამს ესპანის მეფის საღვთისმეტყველოს და აღავერდს ულოცავს იმავე სასახლეთი პრეფექტსა. ეს უკანასკნელი გარემოება აიხსნება იმით, რომ ხრიკიანი ლათინთა ბერები სცდილობენ გაავრცელონ საქართველოში ის აზრი, ვითომც ქართველები კათოლიკეთა იბერების ნათესავნი არიანო. ამ აზრს იცავდნენ პაპები. პაპი კლიმენტ VIII მეფე თეიმურაზ I წერილში უწოდებს ფრიდრიხ II ნათესავად. „ამ დღიდგან, სწერს შარდენი, თეიმურაზის მოადგილენი მედიდურობენ ნათესაობით“. მისიონერები სცდილობენ დაბალ წოდების ხალხთანაც დაახლოვებასა. უანგარო ვითომ-და ბერები უფასოდ არჩენდნენ ზოგიერთ ავადმყოფ გლეხებსა და უფასოდ აძლევდნენ წამლებს ყველასა და ამ გზით უნდოდათ თავიანთი სარწმუნოების გავრცელება მათში.

ამ გვარი საშუალებით მისიონერებმა მოიპოვეს სიყვარული ხალხთან და სამღვდელოებასთანაცა. მათი საქართველოში გადმოსვლა ძრიელ სასარგებლო იქნებოდა, თუ მართლმადიდებლობისათვის არ ყოფილნყენენ საშიში. იმათის მეოხებით მე-XVIII საუკუნის ნახევარში საქართველოში აღორძინდა მრავალფეროვანი ლიტერატურული ნაშრომნი და ქართველები პირველად გაეცნენ სხოლასტიკურ განათლებასა

და ახალს ევროპის ცივილიზაციის ნაყოფსა. ისინი აარსებდნენ საეკლესიო სკოლებსა. მათ ვრცლად ჰქონდათ შესწავლილი ღვთის-მეტყველება, ფილოსოფია, პოეზია, ისტორია, განსაკუთრებით ძველი და ახალი ენები და ამისათვის წინ გაესწროთ მაშინდელ ქართველ სამღვდელოებისთვის, რომელიც მოკლებული იყო ევროპის მე-XV და XVI საუკუნის განათლებასა და ამისათვის მისიონერები ბევრჯელ გაუბამდნენ საუბარს სხვა-და-სხვა საგნებზედ ქართველებსა, ხშირად იყვნენ სამღვდელოების მეგობარნი. თან და თან მოტყუებით ქართველები შამოიტყუეს სკოლებში და შეასწავლეს სხვა-და-სხვა მეცნიერებანი. ისინი ადგენდნენ სასწავლო სახელ-მძღვანელოებს, დახსარებას უწევდნენ ქართველ ნასწავლ კაცებსა და სხ. მათ გაუწიეს შემწეობა, მაგ., საბბა ორბელიანსა ქართულის ლექსიკონის შედგენის დროს, რომელზედაც მრავალი წელი იღწვოდა ავტორი. მათდამი პატივისცემა განცხოველდა მაშინ, როდესაც თვითონ მათ დაუწყეს შემუშავება ქართულს ენასა და ლიტერატურასა. მე-XVII საუკუნეში რომში „propagande tude“-ს კოლეგიაში დაარსდა ცალკე განყოფილება მისიონერთა, რომელნიც იგზავნებოდნენ საქართველოში, დაწესებულ იქმნა ქართულის ენის კათედრა და პ. იოსელიანის მოწმობით, გამოიცა ერბახის და პაულინის საფასით შემდეგი ელემენტარული ქართული წიგნები: *Alphabetum ibericum, siv Ceorgianum cum oratione dominica balutatio- ne angelica; Ditionario Ciorgiano e italiane* 1629 წ. ამაზედ უფრო ადრე 1626 წ. შეადგინეს პირველი ქართული-იტალიანური ლექსიკონი 3084 სიტყვებისაგან შემდგირი ბ. პაულინმა და ერბახმა, ტომით ქართველმა, რომელიც იყო ცნობილი (კლაპროტია და ს. მარტენით) მე-XVII საუკუნეში მთელს საშუალო აზიაში თვისის ცოდნით და დიპლომატიური მოქმედებით. რაჰოდენისამე ხნის შემდეგ გამოვიდა პირველი ქართული გრამმატიკა კათოლიკეთ მისიონერის მედჯისა (*Maria medgio*), რომელმაც გამოსცა იგი პირველად

1643 წ. და მეორედ 1670 წ. იგი ეძღვნებოდა პაპა ურბან VIII, რომლის მონდობალობითაც იქმნა შედგენილი. ამ წიგნის წინასიტყვაობიდან სჩანს, რომ ავტორი „პაპის-მიერ გამოგზავნილი ივერიისა და კოლხიდაში“ შეხვდა იქ თავის მოძმეებსა, მისიონერებსა, „რომელნიც მიიზიდნეს იქა არა ოქროებმა, როგორც მიიზიდნა ერთს დროს არგონავთები, არამედ მხოლოდ პაპის ბრძანების აღსასრულებლად სურვილ-მა“. მაჯის მოგზაურობის მიზანი იყო შეესწავლა აქაური ენები და ამ მიზნის მიღწევას შესწირა მან 22 წელიწადი (Цагарели. О грамматической литературѣ груз. яз., გვ. 47 და 100). ეს მაჯი, ანუ „მუსიო მაჯი“, როგორც ქართველები ეძახდნენ, ცხოვრებდა საქართველოში ფრანგის ვაჟკრის სახელით. 1736 წ. მან შავალა 6,500 ლევკი კათალიკოს დომენტი III, რომელიც კონსტანტინეპოლში იმყოფებოდა (Рукописный сборникъ груз. актовъ). ამაზედ უფრო ადრე გამოვიდა ნირჩიის გრამმატიკა, კატეხიზმო მაჯისა და სხ. კაპუცინი ფრანცისკო ბოლონელი შეეწია კათალიკოს ბესარიონს (1724—1739 წ.) „გრდემლის“ შედგენაში, რომელიც იყო დაწერილი კათოლიკების საწინააღმდეგოთ („წყობილ სიტყვაობა“, გვ. 217). ამ მისიონერების მეოხებით პირველად გაეცნო ევროპა ქართულს ენასა, ლიტერატურასა და ერსა, ხოლო თვით ქართველობაში. მათ დანერგეს სიყვარული ევროპისა და მისი განათლებისადმი. მისიონერებმა ასწავლეს ქართველებს სტამბის მნიშვნელობა, საეკლესიო წიგნების დასაბეჭდათ, ასწავლეს მას თუ როგორ უნდა შეიკრიბოს ისტორიული ნაშთნი, საერო და სასულიერო მწერლობა და სხ. მისიონერებმა ყველგან დაუგეს მახე მართლ-მადიდებლობასა. ჩვენ უკვე მოვიხსენეთ, რომ იგინი დაემკვიდრნენ ტფილისსა და გორში. აქედამ ისინი მოქმედობდნენ თავისუფლად მე-XVIII საუკუნის შუამდე. ზემოხსენებული ნირჩიო იყო მე-14 პრეფექტი გორისა (მე-XVII საუკ. დაწყებული) და შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამ ხნის განმავ-

ლობაში არ შეწყვეტილა ამ პროპაგანდისტთა მოქმედება. ყველაზედ უფრო მოედვნენ მისიონერები მესხეთსა. ახალციხეში იყო მაჯი, ავტორი პირველის ქართულის გრამმატიკისა და კატეხიზმოსი; იქ მან ნახა თავისიანები. ახალციხიდან იგზავნებოდნენ მქადაგებლები იმერეთში, სამეგრელოში და გურიაში. გურიაში თვითონ მაჯიმ მე-XVIII საუკ. ნახა თვისი ძმები (Граммат. лит. груз. яз., Цагарели, გვ. 47). უწყებულ არს აგრეთვე (წყობილ სიტყვაობა, გვ. 224), რომელ გურიის ეკკლესიის შესანიშნავმა იერარქმა იაკობ შემოქმედელმა პირის-პირ პაპის ინოკენტი XII თხოვნისა გამო რომში იაკობის მყოფობის დროს (1678 წ.) მოიყვანა გურიაში და იმერეთში შვიდი მქადაგებელი კათალიკების ბერები ძვირფასის საჩუქრით და წერილით პაპისაგან მეფისა და აფხაზეთის კათალიკოსისათვის მისართმევად. შემდეგ, როდესაც გაძლიერდნენ ბერები და შეიქმნენ საშიში მართლმადიდებლობისათვის, იაკობი ამხედრდა მათს წინაშე თვისის თხოვნების მეოხებით. სამეგრელოში ავრცელებდნენ კათოლიციზმს არგა და გელო ლამბერტნი და იოსებ იზმანი 1630 წ.; უკანასკნელმა დაგვიტოვა ვრცელი აწერილობა სამეგრელოსი (Bibliographia Caucasica et Transcaucasica par M. Miansarof. СИБ. 1874 წ., გვ. 321, 327). გარდა ამისა ცნობილია კიდევ რამოდენიმე მისიონერი, რომელნიც მოქმედობდნენ იმერეთსა და ქართლში მე-XVIII საუკ. და რომელთაც დაგვიტოვეს საქართველოს აღწერა: იოანნე, ლუკამ, მენომ, ანჯიოლელო, პეტ ვალღე, ფრანცისკო ბოლონელი, ბინავენტურა პადუანელი და სხ. აქედამ კაპუცინები მიდიოდნენ კავკასიონის მთებში, ყიზლიარში, ქისტებში და ოსებში, მაგ., (მარია და სოტენი), მაგრამ აქედამ ისინი განიღვენებოდნენ ხალხმე რუსეთის მთავრობისაგან (Буткова I, 156, 437—438).

საქართველოს ყველა ადგილებში ამ მისიონერებმა საკმაოდ იმოქმედეს. ქალაქებში—ქუთაისში, გორში, ტფილის-

ში და ახალციხეში მათ შეადგინეს ქართველ კათოლიკეთა საზოგადოებანი. ქართლში ლათინების სარწმუნოება მიაღებინეს თ. ორბელიანებსა. მათ შორის შესანიშნავია ცნობილი პოეტი და ფილოსოფოსი იმ დროისა ვახტანგ ორბელიანი, რომელმაც გადმოსთარგმნა ლათინურიდან ქართულს ენაზედ თხზულება „სარწმუნოება“. იგი წავიდა რომში (წყობილსიტყვაობა, §§ 809—810). იგი მახლობელი ნათესავი იყო მეფე არჩილი და ლევანისა. მე-XVIII საუკ. ლათინური სარწმუნოების მიმღები საბა სულხან ორბელიანი მიემგზავრება ევროპაში პოლიტიკური მონდობილობისა გამო ქართველი მეფისაგან, იქ ძლიერ კარგად მიიღეს, პაპა კლიმენტ XI გადასცა ლოცვა-კურთხევა, აჩუქა ნაწილი ცხოველ-მყოფელის ჯვრისა და წმ. კლიმენტი რომაელის ნაწილები. აქედამ დაბრუნდა ის საქართველოში. როდესაც ს. ს. ორბელიანმა უღალატა მართლ-მადიდებელს სარწმუნოებასა, მემრე თვითონ იწყო კათოლიციზმის გავრცელება ქართველებში; ამისათვის მან შეადგინა თხზულება „სამოთხის ბქენი“, რომელშიაც იხატებოდა ქება რომის სარწმუნოებისა და წესისა. ანტონი I უწოდებს ამ საბბას წიგნს „ჯოჯოხეთის ბქეთ“. შემდეგ რუსეთში მყოფობის დროს საბამ კვლავ მიიღო წინანდელი მართლ-მადიდებელი სარწმუნოება და ამ სარწმუნოებაში გარდაიცვალა მოსკოვს, ვსესვიატკში 1725 წ. 26 იანვარს (დაიბადა 1659 წ. 24 ოქტომბერს).—საინტერესო დაწვრილებითი ცნობანი მისი ბიოგრაფიის შესადგენად ჩვენ ვნახეთ თავადთ ქობულაშვილების სახლში.

ამ მისიონერებმა განაგრძეს თავიანთი მოქმედება 1755 წლამდე, როდესაც მათ მიაღებინეს ლათინთა სარწმუნოება თვით ანტონ I კათალიკოსს-პატრიარქსა, რისა გამო კათალიკოსთან ერთად სხვანი მრავალნი იერარქნი ივერიის ეკკლესიისა გაძევებულ იქმნენ სამშობლოდან კრების დადგენილების ძალითა. ანტონის რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ კათოლიკების მისიონერებმა ხელ-მეორედ იჩინეს თავი

საქართველოში და მხოლოდ 1844 წ. სრულად იქმნენ განადევნილი საქართველოდან რუსეთის მთავრობის მიერ.

ეს სტატია ზოგიერთის დამატებით დაბეჭდილი იყო ჩვენ-მიერ გაზეთს „კავკაზში“ 1885 წლის იანვარში.

მღვდ. კ. ანთაძე.

(შემდეგი იქნება)

ქართველთ მოქცევა.

ქართველთ ღმერთობა.

აჰმაზ ბრწყინვალი,
თავისუფალი,
არმაზ მგრგვინვალი,
ღმერთთა უფალი

იდგა გორაზედ,
კლდესა მალაღზედ;
უფლობდა ქართლზედ,
ვითა მზე ცაზედ.

კერპი არმაზი
იყო ძვირფასი,
თვალი, აღმასი
იყო თვალ მისი.

კაცისა მზგავსსა,
სპილენძით ქმნილსა,
ოქროს ჯავშანი
ემოსა ტანსა.

ოქროს ჩაფხუტი
ეხურა თავსა,
ფრცხილი, ბიკრიტი
ესხა სამხარსა.

ღესული ხმალი
ეჭირა ხელსა,
ხმალი ბრწყინვალი
ზარს სცემდა ერსა.

მარჯვნივ ეყუდა
 გაცის ანდალმი,
 მარცხნივ ედგა
 კერპი გაიმი.

ოქროის გაცი,
 ვერცხლის გაიმი—
 იდგნენ ვით კაცი,
 უსულო, ბეცი.

სეფეწულს ერთსა
 ცეცხლითა სწვიდენ,
 გაცსა, გაიმსა
 საღმრთოდ სწირვიდენ,

და მისსა მტვერსა
 შემოავლენ? დენ,
 კერპისა თავსა.
 გარდააბნევენ. *)

სხვა ღმერთნიც ჰყვანდათ
 მაშინ ქართველთა,
 ყველა უყვარდათ
 უღვთოთ, წარმართთა.

*) შატბერდის კრებული: „იყვნეს კერპნი სხუანცა სამეფონი — გაცი და გა; და შეიწირვოდა მათა: ერთი სეფეწული ცეცხლითა დაწუკად და მტვერი გარდაბნეუად თავსა კერპისასა“.

სტრაბონი: ქართველები მთელის წლის განმავლობაში ასუქებდნენ ვისმე ჭბუკს. კერპის დღეობისას შეიყრებოდნენ, დასაკლავ ჭბუკსაც მოიყვანდნენ; უფროსი ქურუმი ბრძანებდა და შუბოსანი ვინმე „სადეთო შუბით“ უტყურდა ჭბუკს, იგი რომ დაეცემოდა, ქურუმები სინჯავდნენ და ერს აუწიებდნენ, შეიწირა ღმერთმა მათი მსხვერპლი თუ არა, შემდეგ მკვლარი კადაჭქონდათ სხვა ადგილას და ყველა მღვდელი მასზედ ფეხს ადგამდა, რომ გაწმენდილიყო.

ზედაზნისა მთას
 ზადენ ღმერთობლა,
 ზედაზნით ზენას
 ესწორებოდა.

ქალ-ღმერთი იყო
 კერპი აა-ნინა,
 მსგავსივე იყო
 კერპი დაა-ნინა.

ესენი იღგნენ
 პირსა გზისასა,
 მათ თაყვანს სცემდნენ
 ძეობისასა.

სწამდათ ქართველთა
 თვისთა კერპთ ძალა.
 ამას რწმენითა

ამბობდა ყველა:

არმაზი—ღმერთი
 ბრწყინვალის მზისა,
 ზადენი—ღმერთი
 ციხე მთვარისა

ტკბილსა ცხოვრებას
 გვანიჭებენო,
 ქვეყნის დიდებას
 გვარგუნებენო;

გვეყავსო იგინი
 მზის მომფენელად,
 წვიმის მომცემნი
 ნაყოფთ აღმზრდელად,

ქვეყნის მპყრობელნი
 ქუხილთ ჰბადვენო,
 სიბრძნის წყარონი
 მიწას სძვრიანო.

რაცა რაჲ არსო,
მათ მიერ არსო,
გარეშე მათსა
არა რა არსო.

უფროს ყოველთა
იყო არმაზი,
მთავარი ღმერთთა,
აღწაგ, ლამაზი.

დღესა ფურცლობის,
თვესა ქველთობის *)
დღესასწაული
იყო არმაზის:

მოჰქონდათ ერპო,
ყველი, მაწონი,
მოჰყვანდათ კურო,
ვერძნი და ხბონი.

არმაზს ჰზორვიდნენ,
საკლავს უკლავდნენ,
საკმელს უკმევდნენ,
ლამეს უთევდნენ;

ჟამსა ჰირისას
კაცსაც სწირავდნენ,
დღესა ჟამისას
შვილსაც უკლავდნენ **).

ლ—ძე.

(შემდეგი იქნება)

(Handwritten notes in red ink, including the name 'მ. ქართველი' and other illegible text)

*) ივლისის თვე.

***) მეფე რეგ მართაღმა (186—213 წწ.) აღკრძალა კერძო-ბისათვის კაცის შეწირვა მსხვერპლად.

ს. °ვალის სახელწოდებაზე.

(ახალციხის მაზრა).

ამ სოფლის სახელწოდებაზე და დაარსებაზე შემდეგი ზეპირგადმოცემაა ხალხში დარჩენილი: „ერთხელ ძალიან ძველ დროს, ერთს იმერელს აბასთუმნის გზით აქეთკენ ჩამო-
უვლია, გამოუტოპავს ფოცხოვის წყალი (მდინარე) და დაუ-
ნახავს ერთი ძველი ტაძარი; მისულა, დაუთვალა იერებია ეს
ტაძარი, ძალიან მოსწონებია და დაბრუნების დროს ერთი
მუქა ცერცვი მიუზნევია და უთქვამს: „ეს შენ მოგავალეო“.

რამდენიმე თვის შემდეგ ამ იმერელს ისევ აქეთ გამო-
უვლია და უნახავს, რომ მის-მიერ ტაძართან მოპნეული
ცერცვი ამოსულიყო და ძალიანაც გაზდილიყო. იმერელს
მოსწონებია ეს ადგილები და გადმოსახლებულა აქ საცხოვ-
რებლად. როცა ეს ცერცვი მოუთიბავს, უთქვამს: „ვალი
მივიღეო“. ამიტომაც ამ სოფელს ჯერ ვადი რქმევია და
შემდეგ ვაღე დარქმევია.

ბაგრატ ბეთანელი.

სახალხო ისტორია საქართველოსი *).

სამეფოს დასსებდამ ქრისტიანობის მიღებამდე.

თ ა რ ნ ა მ ბ ი, ზირველი მეფე საქართველოსი.

(301—237 წწ. ქრ. წინ.).

მეორე წელს აზონი ბერძნებისახალის დიდ-ძალის ჯარით კვლავ წამოვიდა ფარნაოზზე. ფარნაოზი მიეგება მას ქალაქ არტანთან და გაუმართა აქ სასტიკი ომი. გარდა ქართლელ-კახელებისა, ფარნაოზის ჯარში იყვნენ: მეგრელ-იმერნი ქუჯის წინამძღოლობით, ოს-ლეკნი თავ-თავიანთის მეფეებით, სომხების ერისთავნი და ის ათასი კაცი ბერძენ-მაკედონელთა, რომელნიც, როგორცა ვსთქვით, გადუდგნენ აზონს და მიემხრნენ ფარნაოზს. ქართველნი იბრძოდნენ მამულისა და თავისუფლებისათვის, ბერძენი—დავლისათვის. აზონის დამარცხებით ქართველები სამუდამოთ თავისუფლდებოდნენ უცხოელ მოძალადის ხელისუფლობისგან და ამიტომ ესენი იმ დღეს დიდის თავ-გამოდებით იბრძოდნენ. ფარნაოზი ხომ გაშმაგებულის არწივსავით დაჰქროდა ომის ველზე და ღვთის რისხვას აყენებდა მტერსა. იძლივნენ ბერძენი და უკუიქცნენ. ფარნაოზი მიჰყვა კვალ-და-კვალ, მოჰკლა აზონი და სრულიად ასწყვიტა მისი ჯარიც. შემდეგ შევიდა თვით საბერძნეთის საზღვრებში, მოსტყვევნა იგი, მობრუნდა კლარჯეთს და ჩამოვიდა გამარჯვებული მცხეთას, რომელიც ლხინით და ალტაცებით მიეგება მას. ასე და ამ გვარად გაანთა-

*) იხილეთ „მოგზაურია“ 1902 წ. № 1, დამატება, გვ. 57.

ვისუფლა ფარნაოზმა საქართველო, შეაერთა იგი თავის ხელის ქვეშ და იწოდა მეფედ. ეს მოხდა 301 წელს ქრისტეს დაბადებამდე.

განთავისუფლა რა საქართველო, ფარნაოზი ახლა მის შინაგან საქმეთა მოწეს-რიგებას შეუდგა. პირველ ყოვლისა მან უხვად დაასაჩუქრა თავისი მოკავშირე სარდლები და ჯარები; ზოგი გააზნაურა, ზოგს მამულები უწყალობა საშვილი-შვილოდ, მაგრამ ყველაზედ დიდა ჯილდო კი სამეგრელოს მთავარს და ოსეთის მეფეს მიაგო: ამ ორთ ფარნაოზმა მიათხოვა თავისი დები და ამით სამუდამოდ დაინაოესავა და დაიკავშირა ისინი.

ქვეყნის უკეთ განსაგებად ფარნაოზმა გაჰყო საქართველო რვა საერისთაოდ და თვითეულს მათგანში დანიშნა ერთგული და ღირსეული კაცები, რომელთაც ეწოდა „ერისთავები“, ე. ი. ერის, ხალხის თავი კაცები და აგრეთვე — სპასალარი (ჯართ-უფროსნი) და ათასის-თავნი, რომლებიც დაუმორჩილა ერისთავებს. ერისთავები განაგებდნენ ყოველს საქმეს თავის საერისთავოსას და ხარკსაც (სამეფოს და საერისთაოს) ესენი ჰკრეფდნენ. გარდა ერისთავებისა ფარნაოზმა დააწესა აგრეთვე სპასპეტიც, რომლის გამგე იწოდებოდა ერისთავთ-ერისთავად, რადგანაც იგი იყო უფროსი ყველა ერისთავებისა. აი თვით საერისთაოები, რომლებზედაც დაჰყო ფარნაოზმა მთელი საქართველო:

1) ეგრის-სჯანეთის საერისთავო, ე. ი. სამეგრელო და სჯანეთისა; მის ერისთავად ფარნაოზმა დანიშნა თავისი სიძე და მოკავშირე ქუჯი. იგივე იყო პირველი სპასპეტი საქართველოსი. მან ააშენა ციხე-გოჯი (ე. ი. ქუჯის ციხე) იქ, სადაც ცხენის-წყალი უერთდება მდინარე რიონსა. ნანგრევნი ამ შესანიშნავის ციხისა დღესაც აკვირვებენ მის ჰნახველსა.

2) მარჯვისის ანუ იმერეთის საერისთავო; აქ ფარნაოზმა ააშენა ორი ციხე: შოროპანი და დიმნა.

3) კახეთის საერისთავო, მდინარე არაგვიდგან ალაზნის

შესართავამდე იორთან. ამის ერისთავი იჯდა ხორნაბუჯში (სიღნაღის მაზრაში, დედოფლის წყაროს ახლო მდებარე ციხე-ქალაქში).

4) ხუნანის საერისთავო, თბილისიდან ბერდუჯის მდინარემდე, ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ ხუნანში (მტკვარსა და ქციას შუა).

5) სამშვილდის საერისთავო, სკვირეთის მდინარიდგან (აწინდელის ვერის-ხევიდგან) ვიდრე ტაშირისა და აბოცის მთებამდე; ერისთავი მისი იჯდა სამშვილდეში.

6) წუნდის საერისთავო, თაფარაენის ტბიდან, ვიდრე მტკვრის თავამდე (ჯაფახეთი, არტაანი და კოლა); ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ წუნდაში, ვარძიის მონასტრის ახლო, მტკვრის პირად.

7) ოძრხეს საერისთავო, ტასის ანუ ქართლის კარიდგან, ვიდრე შავ-ზღვამდის (სამცხე და აჭარა); ერისთავი მისი იჯდა ქალაქ ოძრხეში, ახლანდელის აბასთუმნის ახლო ახალციხის მაზრაში.

8) გლარჯეთის საერისთავო, ქოროხის ხეობაში და

9) ქართლის საერისთავო, თბილისიდან ტასისკარამდე. ამისი ერისთავი იმავე დროს ითვლებოდა სპასპეტად ანუ ერისთავთ-ერისთავად. პირველ სპასპეტად, როგორც ვსთქვით, იყო სამეგრელოს ცნობილი მთავარი ქუჯი.

ქვეყნის ასეთის მართვა-გამგეობისათვის, თქმა არ უნდა, საჭირო იყო ჩქარი მიწერ-მოწერა, სწავლა-განათლება, საერთო ენა და სხვა-და-სხვა წიგნები. ფარნაოზის დროს ყველა ეს შესამჩნევად აღორძინდა საქართველოში და ამიტომ ჩვენი ძველი ისტორია ასე შეამკობს ამ მეფეს:

„და ესე ფარნაოზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა, ქართლოსის ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა, ამანვე შექმნა მწიგნობრობა ქართულიო“.

ფარნაოზი 27 წლისა იყო, რომ ავიდა საქართველოს ტახტზედ, იმეფა 65 წელიწადი და გარდაიცვალა 237 წელს ქრისტეს შობამდე, ე. ი. იცოცხლა 92 წელიწადი. მთელი თვისი მეფობა ფარნაოზმა სრულს მშვიდობიანობაში გაატარა და აღავსო საქართველო ბევრი შესანიშნავი სოფლებითა და ციხე-ქალაქებით. ქართველებმა დიდად იგლოვეს თვისი განმათავისუფლებელი მეფე და დაასაფლავეს იგი არმაზის მთაზე მისგანვე ამართულს არმაზის კერპის წინ, ქართლოსის საფლავის გვერდით. ამ ადგილას დღესაც დაცულია ძველისძველი ციხე, მთის მაღალ ფრიალო კლდეზედა, სულ ხუთი-ოდე ვერსზე მცხეთიდან. ამ ციხეს დღესაც არმაზის ციხეს ეძახის ხალხი. სურათი ამ ციხისა ჩვენ დახატული გვქონდა შარშანდელი „მოგზაურის“ პირველს ნომერში.

მეფე საურმაგი.

(237—162 წწ. ქრ. წინ).

ფარნაოზ მეფის სიკვდილის შემდეგ საქართველოს ტახტზედ ავიდა შვილი მისი საურმაგი. ერისთავებს არ უნდოდათ იგი მეფედ და აეშალნენ, მაგრამ საურმაგი წავიდა ძურძუკეთს, დედის ნათესავებთან, შეჰყარა ძლიერი ჯარი, ჩამოვიდა ქართლად და კვლავ დაიპყრა მთელი საქართველო. მას ჰყვანდა ცოლად სპარსეთის ერისთავის ქალი, რომლისგანაც ეყოლა მხოლოდ ორი ქალი. ამიტომ სამეფო ტახტის მემკვიდრედ საურმაგმა მოიყვანა სპარსეთიდან თავისი ცოლის დედის დისწული შირვანი, ძე ნებროთისა, შერთო მას ცოლად თვისი ქალი და მისცა საერისთავო სამშვილდისა. ხოლო მეორე ქალი მიათხოვა ქუჯის შვილსა. საურმაგი გარდაიცვალა 162 წ. ქრისტეს წინ და საქართველოს ტახტზედ ავიდა შვილობილი მისი მირვან ნებროთიანი...

მეფე მიწვან ანუ ნებროთიანი.

(162—112 წ. ქრ. შობამდე).

მირვანოსი იყო კაცი ფრიად მშვენიერი, ძლიერი და უხვად მიმნიჭებელი კეთილია. ამის გამო დიდად შეიყვარეს იგი ქართველებმა. მის დროს დურძუკელებმა დაივიწყეს სიკეთე ფარნაოზ—საურმაგისა, განუდგნენ მირვანოსს და ქართალებთან ერთად ანაზდეულად მოსტყვევნეს კახეთი და ბაზალეთი. შირვანოსმა სწრაფად მოუყარა თავი საქართველოს ჯარებს, გაუძღვა მათ, შევიდა ძურძუკეთის შუაგულში, დაამარცხა დურძუკელნი, მოსრნა ურჩნი, ააგო დარიალის ხეობაში ციხე, შეაბა რკინის კარნი და დააყენა აქ ერთგული ჯარის კაცნი, რომელთაც უნდა დაეცვათ აქ საქართველო ჩრდილო ბარბაროსების შემოსევისაგან. მირვანოსს ჰყვანდა ერთი ქალი და ერთი ვაჟი—ფარნაჯომი. ქალი მიათხოვა სომხეთის მეფის ძეს არშაკს, ხოლო ფარნაჯომი მის სიკვდილის შემდეგ დაჯდა საქართველოს ტახტზედ.

მეფე ფარნაჯომი, ნებროთიანი.

(112—93 წ. ქრ. წინ).

ფარნაჯომი იყო კაცი მხნე და შემაერთებელი. მან ააშენა ქალაქები უჯარმა და ნეკრესი. ფარნაჯომი პირველად ერთგულად ეპყრობოდა მამა-პაპათ რჯულსა და ამართა ციხე ზადენში კერპი იმავე სახელისა (ახლა იქ ზედაზნის მონასტერია, მცხეთის ახლო), მაგრამ მალე მიატოვა რჯული ქართული და შეიყვარა რჯული სპარსული, ე. ი. ცეცხლის თაყვანის-ცემა. მან მოისურვა ახალის რჯულის გავრცელება საქართველოში და ამიტომ მოიყვანა მცხეთაში ცეცხლის მსახურნი და ღოგენი. ქართველთ დიდად იწყინეს ეს; შეითქმნენ და მოიწვიეს სომეხთ მეფის ძე არშაკი საქართველოს

მეფედ. სომეხთ მეფე დასთანხმდა ამაზედ და დიდ-ძალის ჯარით წამოვიდა საქართველოსკენ ფარნაჯომის ტახტიდამ გადმოსაგდებათ. ფარნაჯომი მიეგება მას სპარსეთის და ზოგიერთ ერთგულ ქართველებს ჯარებითა ტაშირში (ბორჩალოს მაზრაშია), მაგრამ იძლია და მოკლულ იქმნა. გამეფდა არშაკი, ძე სომეხთ მეფისა, რის გამოც მის სამეფო გვარს ეწოდა არშაკუნიანი. მაგრამ ფარნაჯომს დარჩა მცირე-წლოვანი ვაჟი შირვან, რომელიც მისმა მამა-მძუძემ გააქცია სპარსეთს და იქ აღზარდა. ამ გარემოებამ და ფარნაჯომისაგან ცეცხლის თაყვანის-მცემლობის შემოღებამ საქართველოში, როგორც ვნახავთ, ბევრი უბედურება და ომი აწვია ჩვენს ქვეყანას.

მეფე არშაკი, არშაკუნიანი.

(93—71 წ. ქრ. წინ).

არშაკმა იმეფა 12 წელი. მეფობა მისი იყო მშვიდობიანი. ამით კარგად ისარგებლა მან და ბევრი სიმაგრე ააგო საქართველოში, რომ მტრის შემოსევის დროს თავ-შესაფარი ჰქონოდა ხალხს. განსაკუთრებით კი მოამტკიცნა ზღუდენი ქალაქ წუნდისა (ჯავახეთში). მოკვდა არშაკი და გამეფდა ძე მისი არტაგ.

მეფე არტაგი, არშაკუნიანი.

(81—66 წ. ქრ. წინ).

არტაგმა იმეფა მხოლოდ ორს წელიწადს. მის დროს მოვიდნენ სპარსეთის ერისთავნი დიდ-ძალის ჯარით, რათა დაუბრუნონ საქართველოს ტახტი ფარნაჯომ მეფის შვილს შირვანს. არტაგმა ვერ კაბედა პირდაპირ შეჰბმოდა მტერს და საჩქაროდ გაამაგრა ციხენი და ქალაქნი. სპარსნი მოედვნენ ქართლს, მოაოხრეს ველნი, მაგრამ ციხე-ქალაქნი კი ვერც ერთი ვერ აიღეს და წავიდნენ. მოკვდა არტაგი და გამეფდა ძე მისი ბარტომი.

(შემდეგი იქნება)

2802
1902

ქ უ რ ნ ა ლ ი

„მ ო გ ზ ა უ რ ი“

და

„გ ა ო ო ს ა ლ ე ბ ი ც ნ ო ბ ა ნ ი“

სულ 24 წიგნი

ღირს 5 მანეთი (შემოტანა ნაწილ-ნაწილადაც
შეიძლება).

ადრესი: *Въ Тифлисѣ, Редакція „МОГЗАУРИ“.*